

ARHĪVU MATERIĀLI — ARCHIVE MATERIALS

AULEJAS IZLOKSNES FONETIKA UN VĀRDU ATVASINĀŠANA*

Anna VAGALE

Ievads

Kaut arī latviešu izlokšņu pētīšanā paveikts liels darbs, tomēr daudz kas vēl nav padarīts, īpaši tas sakāms par Latgales izlokšnēm, kuru vispusīgāka pētīšana, salīdzinot ar rietumizlokšnēm, sākusies daudz vēlāk.

Bez tam izdarītajos pētījumos ir ieviesusies dažāda aplamība un kļūda. Tas, piemēram, sakāms par Krāslavas un Skaistas izlokšņu aprakstiem¹. Socialisma laikmetā līdz ar strauju kultūras attīstību notiek pastiprināta izlokšņu īpatnības zušana.

* Turpinām BF XIX (1/2), XX (1), XXII (2) sākot LU HZF Baltu valodniecības katedras arhīva materiālu publicēšanu. Pirmskara Latvijas Universitātes baltu valodniecības studente no Krāslavas pagasta Mateļiem **Anna Vagale** (1912–2006) studijas sākusi 1931. gadā un turpinājusi ar pārtraukumiem. Beigusi 1957. gadā kā neklātienes (nepilna laika) studente, par diplomdarbu „Aulejas izlokšnes fonetika un vārdu atvasināšana” saņemot teicamu vērtējumu un ieteikumu darbu publicēt. Tagad tas notiek. Tekstu pārrakstījušas LU baltu filoloģijas studentes, fonētisko pierakstu sakārtojusi Marija Bēbre, komentārus sagatavojusi Lidija Leikuma.

Par Aulejas izlokšni plašāku publikāciju līdz šim nav, autorei sniegtais materiāls salīdzināts ar ziņām par šā apvidus izlokšnēm „Filologu biedrības rakstos” (XII sēj. par Krāslavas izlokšni, XV sēj. par Skaistas izlokšni). Pamatā uz tiem ir balstījies J. Endzelīns „Latviešu valodas gramatikā” (1951), atsaucoties uz Krāslavu, Auleju, Skaistu. Labi pazīdama savu un kaimiņu izlokšni (autorei dzimtie Mateļi saiet robežās ar Aulejas pagastu, un viņai kopš bērnības bijusi iespēja salīdzināt kaimiņu ļaužu runu), A. Vagale vairākos gadījumos koriģē autoritatīvā latviešu valodnieka atzinumus. Publicējamā diplomdarba vērtība ir arī tā, ka tajā iekļautie piemēri un teksts attiecināmi uz Latvijas situāciju pirms Otrā pasaules kara. Autorei spriedumi par valodas parādībām, kaut ne vienmēr formulēti atbilstoši mūsdienām, joprojām ir nozīmīgi un vērtīgi latviešu valodas vēstures izpētē. Tuvākas ziņas par autorei biogrāfiju sekos publikācijas noslēgumā.

Izlokšnes piemēru transkripcijā autore lieto mūsdienām neierastu miksto līdzskaņu apzīmēšanas paņēmieni — *l* un *n* tiek rādīti kā *l* un *ŋ* arī palatālā pozīcijā, savukārt citu miksto līdzskaņu apzīmēšanai vēlāro patskaņu un divskaņu, kā arī *ā*, *ā̄*, *āi*, *āu* priekšā tiek izmantots *ī*. Publikācijā saglabāta darbā lietotā pieraksta sistēma, labojot vienīgi pārrakstīšanās kļūdas un izlīdzinot pierakstu līdzīgu vai vienādu parādību atspoguļošanai. Nevienmērīga palicis līdzskaņa *l* velarizācijas pakāpes apzīmējums un palatalizācijas pakāpe cita mikstināta līdzskaņa priekšā. Tāpat patērēti tālaika patskaņu garuma apzīmējumi svešvārdos. Vietumis papildināts vārdu nozīmju atšifrējums, kas bija izsecināms no konteksta, tomēr latgalisko izlokšņu nezinātajam varētu būt neskaidrs. Precizēts arī ciemu nosaukumu pieraksts atbilstoši oficiālajam lietojumam mūsdienās. Par šo un vēl citas redakcijas piezīmes pievienotas parīdēs.

¹ FBR XII un XV.

Ievērojot dialektoloģijas svarīgumu valodas vēsturē un līdz ar to vispārīgās valodniecības laukā, kā arī ar valodas zinātnei saistītajās specialitātēs, izriet nepieciešamība pasteidzināt izlokšņu pētīšanu. Nevar samierināties ar to, ka viena latviešu izlokšņu daļa, kurai, kā prof. B. A. Larins atzīmē, „piemīt liela vēsturiska vērtība”², paliek nepilnīgi izpētīta. Tuvāk pazīdama Aulejas un Krāslavas izlokšnes, nolēmu sniegt savā diplomdarbā šo izlokšņu fonētikas un vārdu atvasināšanas aprakstu.

Darbs balstās galvenokārt uz Aulejas izlokšnes materiala, ko esmu vākusi 1933.–1935. gadam un kas tagad glabājas LPSR ZA Valodas un literatūras institūtā. Tas papildināts un salīdzināts ar jauniem novērojumiem 1956. un 1957. gadā, ko esmu guvusi galvenokārt no vecākās paaudzes pārstāvjiem.

Bez tam ar Aulejas izlokšni esmu iepazinusies jau no bērnības, dzīvojot tiešos kaimiņos auliešiem, Dzalbu sādžas iedzīvotājiem. Aulejas izlokšnes formas esmu salīdzinājusi ar Krāslavas formām. Krāslavas izlokšne ir mana dzimtā izlokšne.

Piemēros izmantots galvenokārt Aulejas izlokšnes materials. Krāslavas izlokšne kā leksikā, tā fonētikā un sintaksē ne visur saskan ar Aulejas izlokšni. Dažos gadījumos, kur ir atšķirības, esmu devusi blakām abu izlokšņu fonētiskās vai morfoloģiskās formas, bet sintaktiskām vienībām tulkojums Krāslavas izlokšnē nav dots, lai gan sintaktiskās atšķirības pastāv. Blakus nominatīva formām ar *-sts*, ko Aulejā runā kā *-s̄*,* nav dotas Krāslavas formas, kuras runā kā *-sc*.

Izlokšņu teksti transkribēti fonētiskajā transkripcijā, kas visumā saskan ar LPSR ZA Latviešu valodas un literatūras institūta izstrādāto fonētisko transkripciju, izņemot to, ka pirms *ā* un velarajiem patskaņiem esmu lietojusi kā mikstināšanas zīmi *ī*, piem., *mīāļā*, jo mikstinājums te daudz stiprāk nekā, piem., Varakļānu vai Kalupes izlokšnēs. Platāis *ç*, ko šais izlokšnēs izrunā platāk nekā literarajā valodā vārdā *dçls*, apzīmēts ar *ä*.

Īsas ziņas par izlokšnes apvidu

Valoda ar saviem dialektiem un izlokšnēm ir sabiedriska parādība, to attīstību noteikuši vēsturiskie apstākļi, tādēļ tā jāpētī ciešā sakarā ar tautas vēsturi. Latviešu valodas teritoriālo dialektu atšķirībām pamati likti jau agrā feodalisma laikmetā. Tālāku nošķiršanos īpaši veicināja dzimtbūšanas nostiprināšanās 16. un 17. gadsimtā. Galvenā nozīme augšzemnieku dialekta un tā īpatnību izveidē atšķirībā no Latvijas rietumizlokšnēm bija ilgajai teritorialajai nošķirtībai, kas sākās ar 1629. gadā Altmarkā noslēgto miera līgumu starp Poliju un Zviedriju, kad Latgale tika iekļauta Polijas valsts sastāvā:

² Prof. J. Endzelīns. *Baltu valodu skaņas un formas*. LVI, Rīgā, 1948. g., 256. lpp.

* Domāti tādi vārdi kā *rīksts* un *rīkss* ‘rieksts’. — Red. piezīme.

„Ar Vidzemes sadalīšanu divās daļās — zviedru un poļu Vidzemē — sākās nošķirtība starp kādreiz vienotā apgabala latviešu iedzīvotājiem. Poļu Vidzemi jeb Latgali, ko poļi dēvēja par Inflantiju, saimnieciskajā, politiskajā un garīgajā ziņā pakāpeniski atsvešināja no zviedru Vidzemes. Šāda jau tā nelielās Latvijas teritorijas sadrumstalošana starp Zviedriju un Poliju negatīvi ietekmēja visu tālāko latviešu tautības attīstību. Katrs apgabals pamazām sāka dzīvot savu nošķirtu dzīvi divu dažādu valstu sastāvā.“³

Pēc Polijas dalīšanas 1772. gadā Latgale — tāpat kā jau agrāk pārējās Latvijas teritorijas daļas — tika pievienota Krievijai. Ar to turpinājās latviešu apdzīvoto apgabalu apvienošana. Tomēr — gan vēl pastāvošā dzimtbūšanas iekārta, gan arī tas fakts, ka Latgale palika Vitebskas guberņas sastāvā, gan arī pusotra gadsimta laikā radušās valodas atšķirības neveicināja kaut cik ievērojamu latvisko apgabalu tuvošanos valodas ziņā, bet ļāva nostiprināties dialekta atšķirībām. Līdz pat Lielajai Oktobra revolūcijai Latgales iedzīvotāju ekonomiskie sakari ar Krieviju bija daudz ciešāki nekā ar Latvijas teritorijas daļām. Jau dzimtbūšanas periodā bija izplatījusies peļņā iešana uz dažādiem Krievijas rajoniem, kas sevišķi pastiprinājās pēc dzimtbūšanas atcelšanas:

„Parasti Latgales peļņā gājēji strādāja kaimiņu guberņās, bet viņi bija sastopami arī Iekškrīvijā. Sevišķi daudz aizgāja uz Pēterburgu un Maskavu, mazāk uz Rīgu.“⁴ Dažas Aulejas pagasta iedzīvotāju ģimenes pārdeva savasniecīgās saimniecības un aizbrauca uz Sibīriju, kur palika uz pastāvīgu dzīvi. Tik plašu sakaru ar Kurzemes un Vidzemes laukiem un pilsētām vismaz Aulejas un tuvāko apkārtnējo pagastu iedzīvotājiem nebija līdz šī* gs. 20. gadu sākumam.

„Sākot ar 1909. gadu Latgales peļņinieki lielā skaitā devās darbā pie „pelēkajiem baroniem“ citos Latvijas apgabalos, kur 1911. gadā strādāja par laukstrādniekiem ap 500 Latgales algādžu.“⁵

Bez tam krievi blakus latviešiem dzīvoja arī viena pagasta robežās. Tā arī bijušajā Aulejas resp. agrākā Izvaltas pagasta robežās bija kompakta veidā daudzas vecticībnieku sādžas, tāpat ienācēji no Baltkrievijas, Polijas un Lietuvas. Par Latgales iedzīvotāju sastāvu, zīmējoties uz Daugavpils starastiju, H. Strods raksta:

„Iedzīvotāju grupas pēc 1805. g. Vitebskas Kamervaldes iesnieguma Finanču ministrijai: Daugavpils iedzīvotāju pirmo un galveno grupu sastādīja latvieši, zemes pamatiedzīvotāji „korennye lathyši“ (*коренные латыши*).

Otrā grupā ietilpa t. s. bajāri jeb baltkrievi, kurus Platers bija ievedis no citām savām muižām un nometinājis starastijā. Trešā grupa bija tā saucamie „zemļjane“ (*земляне*), t. i., ienācēji no dažādām Polijas daļām. Ceturtā grupā

³ *Latvijas PSR vēsture*, LPSR ZA 1953. g. izd. I sēj. Rīgā, 153. lpp.

⁴ B. Brežgo. *Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atcelšanas 1861.–1914. g.*, Rīgā, 1954. g.

* Domāts 20. gs. — Red. piezīme.

⁵ Turpat.

ietilpa krievi, galvenokārt vecticībnieki, kas Latgalē bija iebēguši no Iekškrievijas guberņām pirms Latgales pievienošanas Krievijai.⁶

Tā kaimiņu slavu valodu ietekmē varēja veidoties galvenās izlokšnes atšķirības, kas sevišķi spilgti izpaužas fonetikā (līdzskaņu mīkstināšana priekšējās rindas patskaņu ietekmē, *e > ā* baltkrievu valodas izlokšņu ietekmē, kur runā *nja'su < ne'su, vja'zu < ve'zu* u. c.) un leksikā.

Feodalisma laikā veidojās arī sīkākas atšķirības viena dialekta robežās – izlokšņu atšķirības. Aulejas apvidus izlokšne, salīdzinot ar Skaistas un Dagdas, bet īpaši ar Krāslavas izlokšni, ir latviskās cilmes vārdu, kā arī seno morfoloģisko formu ziņā daudz bagātāka. Tāpat tai ir savas fonetiskās īpatnības, kas galvenokārt izpaužas mazāk izplatītā *ē > ā* nekā minētajās kaimiņu izlokšnēs. Vistuvāka tā Izvaltas izlokšnei, ar kuru Auleja līdz Lielajai Oktobra revolūcijai bija viena pagasta robežās un ar izvaltiešiem auliešiem bija kopējas cīņas pret feodalismu 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā. Šo cīņu rezultātā, kas norisinājās ap Grāveru (Aulejas pag.) un Šķeltavas (Izvaltas pag.) pusmuižām⁷, Izvaltas un Aulejas zemnieki agrāk nekā viņu kaimiņi, t. i., jau 1828. g., atbrīvojās no privātmuižnieku varas.

„Kopīgiem spēkiem zemnieki vairākas reizes, kaut arī uz laiku, panāca kļaušu samazināšanu, atbrīvojās no grafa Platera un viņa apakšnieku nežēlīgās ekspluatācijas un, kaut arī militārās apmetnes formā, no privātām rokām nonāca kroņa pārvaldē.”⁸ Vēlāk tie tika pārvērsti par valsts zemniekiem un maksāja obroku:

„Latgalē no trijām zemnieku kategorijām, kas pastāvēja poļu laikos, līdz XIX gs. piecdesmitajiem gadiem bija saglabājušās tikai divas kategorijas: valsts zemnieki un muižnieku zemnieki.”⁹

Turpretī Krāslavas pagasta zemnieki palika atkarībā no grafa Platera. Ne Krāslavas, ne Skaistas iedzīvotāji nepazīst obroka vārdu.

Tie Aulejas pagasta latvieši, kas dzīvojuši ļoti tuvos kaimiņos ar krieviem, pat vienā sādžā, kā Sakavā, Raginskos, Cibulkovā u. c., ir pilnīgi pārkrievājušies, bet attālākās sādžās, Aulejas pagasta austrumu daļā, krievu valodas ietekme daudz mazāka nekā Krāslavā vai Skaistā, kur gan nav bijis nometinātu krievu, bet kur pārtautošanu vēl lielākā mērā sekmējusi muiža ar pusmuižīņu pārvaldniekiem poļiem, baznīca ar poliskajiem dievkalpojumiem un Krāslavas pilsētiņas tuvums. Laikam galvenais iemesls, kāpēc Aulejā nav notikusi šo divu tautību saplūšana daudz plašākā mērā, ir to piederība pie dažādām reliģiskām konfesijām,

⁶ *LPSR ZA Vēstis* 1956. g. 3. nr. H. Strods. Daugavpils starastijas zemnieku cīņas pret feodālās ekspluatācijas palielināšanos XVIII gs. beigās un XIX gs. pirmajā ceturksnī, 43. lpp. (Turpmāk minēšu tikai: H. Strods, *Daugavpils starastijas zemnieku cīņas*.)

⁷ H. Strods, *Daugavpils starastijas zemnieku cīņas*, 43. lpp.

⁸ Turpat.

⁹ B. Brežgo, *Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atcelšanas 1861.–1914. g.*, Rīga, 1954. g.

kas pasargāja no jauktu tautību laulībām. Aulejas pagasta austrumdaļa — Aulejas draudze — (skat. robežu pēc pievienotās kartes) ir šī pagasta latviskā daļa, te nav gandrīz nevienas pārpoļotas vai pārkrievotas ģimenes, kamēr Krāslavā, tāpat arī Skaistā, tādas ir gandrīz ik sādžā. Tie tad būtu galvenie nosacījumi citādu īpatnību izveidei starp kaimiņu pagasta izloksnēm.

Nodibinoties pēc Lielās Oktobra socialistiskās revolūcijas padomju varai Krievijā, tika ņemta vērā latviešu tautības apdzīvoto novadu vēsturiskā kopība un ar 1917. gada 4. decembra dekretu Latgale tika iekļauta kopējā Latvijas teritorijā. Tomēr buržuaziskās Latvijas pastāvēšanas laikā tika cilāts jautājums par augšzemnieku dialektu kā patstāvīgu valodu un izdarīti daudzi pasākumi šai virzienā; taču bez savas saimnieciskās un kulturalās bāzes, kaut arī cariskās Krievijas laikā te bija izveidojušās savas preses tradīcijas, — nevarēja nostiprināties tie priekšnosacījumi, kas dotu iespēju šai teritorijai kļūt par nacionālu apgabalu un tās dialektam par patstāvīgu valodu. Tomēr gluži skaidras nacionālās kopības sākumā arī vēl nebija. Par to, ka atsvešināšanās no pārējiem Latvijas apgabaliem bija ļoti dziļa, liecina kaut vai tāds fakts, ka buržuaziskās Latvijas pirmajos pastāvēšanas gados vienkāršo iedzīvotāju masa neizjuta nacionālo kopību ar pārējiem apgabaliem. Par Latviju dēvēja Kurzemes, Zemgales un Vidzemes daļas un par latviešiem (*latiņiem*) tikai minēto apgabalu iedzīvotājus, turpretī savu Latvijas teritorijas daļu sauca par Latgali un tās iedzīvotājus par latgaliešiem vai tikai pēc ticības — par katoļiem. Šāda nozīme vārdiem *Latvija* un *latvietis* ir palikusi vecākās paaudzes valodā līdz mūsu dienām. Tikai pamazām — izveidojoties arvien ciešākiem ekonomiskiem un kulturaliem sakariem, nākot palīgā skolām un preseī, Latgales iedzīvotāji sāka sevi apzināties par latviešu tautas daļu.

Buržuaziskās Latvijas laikā blakus tiem faktoriem, kas tuvināja Latgales iedzīvotājus visas tautas kopīgajai valodai, darbojās arī tādi, kas šo tuvināšanos traucēja. Grūti bija nonākt līdz nacionālās kopības apziņai ar savu darba devēju nabadzīgajam proletarietam vai pusproletarietam. Gani un gājēji, atgriezušies no vasaras darba gaitām, sarunājās atkal savā dzimtajā izloksnē, bet, ja kurš izlikās to aizmirsis, citu zobgaliņas lika „aizmirsto“ atcerēties. Bez tam buržuaziskās iekārtas laikā, vismaz pirmajos gados, mākslīgi veicināja nošķirtību dažādas politiskas grupas ar savām politiskajām spekulācijām. Skolā mācīja dialektā, šim nolūkam dialektā tika izdotas mācību grāmatas. Garīdzniekiem izloksne bija viens no līdzekļiem, kā tautu turēt ilgāk tumsībā, kā aizkavēt „ķecerīgas“ literatūras izplatīšanos, jo līdz ar nacionālās valodas apgušanu tauta var patstāvīgi izvēlēties lasāmvielu.

Padomju dzīves prakse ir pareizi atrisinājusi jautājumu par dialektu un literārās valodas lomu. Atteikšanās no mākslīgas dialektu īpatnību kultivēšanas nevis traucē, bet sekmē tautas dzīves attīstību. Pašreiz par Latgales un arī par Aulejas un Krāslavas iedzīvotājiem var teikt, ka visiem tās latviešu tautības pārstāvjiem ir pazīstama kopīgā nacionālā latviešu valoda, to pārvalda, tā kalpo

kā sazināšanās līdzeklis visās sabiedriskās dzīves nozarēs un tikai vecākajai paaudzei nav kļuvusi par sazināšanās līdzekli.

Mūsdienās Aulejas un Krāslavas izlokšņu attīstība veidojas vairākos virzienos: notiek kaimiņu izlokšņu savstarpēja asimilēšanās, jūtama kādreizējo latgališu gramatiku normatīvā ietekme, kas ievieš attālāku izlokšņu īpatnības, un ietekmē literārā valoda. Ikdienas savstarpējā satiksmē kā sazināšanās līdzeklis kalpo izlokksne, bet iestādēs un citos oficiālos darījumos dominē literārā valoda.

Izmantotie Aulejas izlokksnes materiāli ir savākti bijušā Aulejas pagasta austrumdaļā, kur visspilgtāk saglabājušās šīs izlokksnes īpatnības, proti: Dzalbu, Vaišļu, Ploto*, Drongānu, Kaktiņu, Kaļvu, Šķipu, Meža Dosku sādžās. Tās pašas izlokksnes īpatnības sastop arī Kalna un Lejas Podniekos, Ezergalā, Ančos, Jākaveļos un citur.

Dienvidaustrumdaļā pāreja starp Aulejas un Skaistas un Krāslavas izlokksnēm ir visai krasa, bez starpizlokšņu elementiem, bet ne tik krasa rietumu virzienā. Tā uz rietumiem — Šķipos, Kaļvos, Nitiškos arvien biežāk dzird īpatni auliskās pag. *-uoja-* celmu izskaņas *-ava* vietā runājam *-ava* vai pat *-ova*. Ir atšķirības morfoloģisko formu lietojumā arī starp vecākās un jaunākās paaudzes izrunu, piem., pagātnes *ē*-celmus *viādiām*, *viādiāt*' runā tikai visvecākās paaudzes pārstāvji, bet vidējā un jaunākā paaudze gadījumu vairumā runā *viādiòm*, *viādiot*. Tāpat substantīvu *ē*-celmu lokatīvu vecie ļaudis runā ar *-ās*, bet jaunākā paaudze ar *-uôs*: *vuôc'elās'* : *vuôc'eluoôs*. Ir arī citas paraleli sastopamas formas, kas apskatāmas attiecīgajā morfoloģijas daļā. Šai darbā esmu spraudusi par mērķi apskatīt Aulejas izlokksnes fonetiku un vārdu atvasināšanu, pēc iespējas salīdzinot ar attiecīgajām Krāslavas izlokksnes formām.

A. Fonētika

I. Uzsvars

Aulejas izlokksnē viena vārda robežās ar nedaudziem izņēmumiem sastopams tas pats uzsvars, kas visā latviešu valodā. Parasti tiek uzsvērtā vārda pirmā zilbe. Parastā izrunā otrās vārda sastāvdaļas pirmo zilbi akcentē zemāk minētajos jaunākos saliktnos:

- 1) pronomenu un adverbu salikumos ar *ni-* (atbilst literārās valodas *ne-*, slavu valodu *ni-* nozīmei): *ni'v'inc*, *ni'kas*, *ni'kaic* 'nekāds', *ni'c'ik*, *ni'kot* 'nekad', *ni'kūr*, *c'ikni'b'eis'* 'cik nebūt', *kūrni'b'eis'* 'kur nebūt' (bet: *kas'nakas*, *kur'nakur* 'kas ne'kas, kur ne'kur');

* Vietu nosaukumu rakstība vienādota atbilstoši Aulejas pagasta ciemu reģistram vārdnīcā *Latvijas ciemi. Nosaukumi, ģeogrāfiskais izvietojums*. Rīga: Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra, 2007, 166.–167. lpp. — Red. piezīme.

- 2) salikumos ar *pus-*: *pus' ùtra rubļa, apiādīā pus' uôbuļa, nùgàid'ie pus' nak-t'is', nùsajāmīā pus' d'ìns* u. c. Vecākos salikteņos ar *pus-* *s > š* (atbilst lei. *pusiau*), tie runājami ar uzsvētu pirmo zilbi: *puš' nakt'* 'pusnaktis', *pušd'īnis', puškùortīān*¹⁰ (bet *pus' ņes'īņ* 'pusnesus', *pus' s'ied'īņ* 'pusēdus'). Atšķirā no prof. J. Endzelīna minētā piemēra¹¹ *citreiz kukulis, citreiz puskukuļa*, Aulejā un Krāslavā arī šādā nozīmē lietotā salikumā ir otrās zilbes uzsvars; *ad'd'evu vysu pus' kukuļi*;
- 3) adverbu atvasinājumos ar *pa-*, *ār-* : *ài-* un citos: *pa' mozām* 'pamazām', *pa' s't'ikām* 'palēnām, paklusām', *pa' vysām, ar' vysu* : *ài' vysu* 'pavisam', *u' m'ai* 'pēkšņi', *u' myn'ai* 'pēkšņi', *b'iz' myn'ai* 'biezi', *b'iz' myn'ai m'aiž'is' p'itrupynoī p'īnā, t'yu' ļān* u. c.;
- 4) adverbu salikteņos ar *vis-* un citos: *vys' apļēik* 'visapkārt', *vys' c'aur*, *vys' garūm* 'visgarām', *vys' ļeīza* 'vienalga', *vys' v'īnc*, *vysa' p'yrms*, *pošu' ļaik* (tikai veida nozīmē, piem., *kūrp'is' pošu' ļaik* 'kurpes pa kājai'), *v'īn' muk* 'vienā laidā, vienmēriģi' u. c.;
- 5) adverbos ar *-pat'*: *pot'*: *taī' pat'*, *t'ī' pat'*, *tīā' pat'*, *t'ik' pat'* u. c.;
- 6) skaitļa vārdu salikteņos ar *abi*: *aba' d'īu* : *abi' d'īu* 'abi divi'.

Ar otras salikteņa daļas pirmās zilbes uzsvaru vecie ļaudis parasti runā skaitļa vārdus no 11–19 un no 20–90: *v'īņ' pac'm'it'*, *d'ev'eīņ' pac'm'it'*, *treīs' d'es'm'it'*, *d'ev'eīņ' d'es'm'it'* u. c.

Savādāks uzsvars nekā literarajā valodā ir arī vārdos *v'ysaīc*, *v'ys' sūr*, *v'ys' sur'īnā* 'visuriene', *v'ysūr' kūr*.

Emfatiskā izrunā mēdz būt neuzsvērtā pirmā zilbe šādos vārdos:

- 1) divdabjos ar *-dāms*: *skrīn' pa' lāgdāms*, *runoī r'au' duōdama*, *z'eīvoī paz'ī duōdāms* vai *pa' z'īduōdāms*, *nūgūo pa' s'vīļpuōdāms* utt.;
- 2) darāmās kārtas pagātnes lokāmajā divdabī: *skrīn' nū' s'v'eīc'*, *m'eīca aca' r'ai-t'iejusīā* 'atrotītām piedurknēm';
- 3) paretam īpašības vārdos un adverbos, arī pag. ciešamās kārtas divdabjos: *brīs' m'ai osys nuōtrys*, *brīs' m'eīgūs ušņu*, *nara' zātūs ļaužu* 'ļoti daudz ļaužu'.
- 4) tiek uzsvērtā saknes zilbe arī verbu finitās formās, parastāk noliegtās: *na' jām'*, *na' jām' r'ukā!*; *l'ai jis nasa' c'eļ nu luōvōys' gultas'*; *nadasa' buōs'* 'nesameklēs' poša, *a vys kab r'ukā idūt'im*; *c'īg'i* 'vai tad' poša *nadasa' buōs' i?*; *joū nū' putynoī!* 'ātri aizbrauc vai aizskrien'.
- 5) adverbos: *nas' kūr nūskrā*, *nas' c'ik mōnta p'īz'eīvāva* 'sakraja'.

¹⁰ puskarus, t. i., saturot viduklī, bet kājām un galvai ļaujot karāties lejup.

¹¹ J. Endzelīns. *Latviešu valodas gramatika*, Rīgā, 1951. g., 12. š. 30. l. p.

II. Intonācijas

Aulejā ir divas intonācijas: krītošā un lauztā.

Krītošā intonācija apvieno triju intonāciju apgabala stiepto un krītošo intonāciju: *mūotiā, kļiec' 'klēts', kūks, rez'ieju, m'ienēs'.*

Lauztajai intonācijai atbilst triju intonāciju apgabala lauztā intonācija: *dāls, goļc, s'iva, mīāta, aguŕks 'gurķis', rūkā, sāuļi.*

Lauztā intonācija ir vārdos *dūt', jirūt', it', s'ņâkt', zjârt', vjâļt'* (vārds *žaut* nav dzirdēts). Pagātnē parasti dzirdams *jiemu, jāmijā*, bet daži veci cilvēki izrunā arī lauzti (bez nozīmes starpības).

Lauzti runā vārdus *kâi, tâi, kaic, taic, t'î(ņ)*, krītoši — *kūr, âi : ar, pâr, jòu, dèļ, càr.*

Lauzta intonācija ir zemāk minētajās piedēkļu zilbēs:

-*ib-*: *lab'eiba, drauz'eiba, t'ic'eiba;*

-(*n*)*ic-*: *sàim'ineica, šlim'ineica, tjâleica* 'pērnā tele';

-*idz-*: *s'ivjâņeiza* 'grūsna cūka', *kum'eļņeiza* 'grūsna ķēve', *m'eļņeiza* 'melene', *zjâm'leiza* 'zemene';

-*ig-*: *maņeiks, laim'eiks, gūd'eiks;*

-*it-*: *gâļeic', up'eitjā;*

-*âk-*: *lobuôks, leluôks, p'iecuôk* 'vēlāk', bet *suņâks, Juoņâks;*

-*im-*: *agreims 'agrīns', vâleims 'vēlīns';*

-*ûn-*: *v'iersyûņā* 'galotne', *kòlpyûņā* 'kalpone';

-*iên-*: *kurîņā* 'kuriene', *vy'surîņā* 'visuriene', *âuk'îņā* 'elkonis', bet: *âukšîņā, zjâm'îņā, v'id'îņā* 'augša, apakša, vidus';

-*ûl-*: *vogûls, k'ukûla, sopûls* 'sapals', bet *duôbûts, v'eitûts;*

-*îņ-*: *vakarēînis*; arī vārdos *s'ept'eîņi, d'ev'eîņi;*

-*âts-*: *sprûguôc* (= *spruogâts*), *rûbuôc* (= *ruobâts*), *dubļuôc* (= *dublâts*).

Lauzta intonācija ir atvasinājumos: *ostoîņi, palâda* 'pūce', *palâks, valâna.*

Lauzti intonē galotnes zilbes lokatīvā: *vogâ, voguôds, s'ird'î, s'ird'îs', kòlnâ, kòlnûs.*

Vietniekvārdus arī citos locījumos: *mâņ, tjâū, sjâū, myîms* (< *mums*), *jîms, myûs, jîūs*, bet *kâm, tâm, jâm*, tāpat kā: *lobâm, dâlâm, solòm, dâlým, s'îd'im.*

Bez minētajām locījumu formām Aulejā izšķir lauzto un krītošo intonāciju noteikto īpašības vārdu un norādāmo vietniekvārdu *tys, t'ei, šys, šei, jis, jei* citu locījumu galotnēs, piemēram, Drongānos ļoti precīzi runā viensk. ak. *tû lobû*, bet viensk. instr. *ar tû lobû*, daudzsk. ģenit. *tûs lobûs*, bet ak. *tûs lobûs*. Krāslavā viensk. ak. un instr. vispārināta krītošā intonācija, bet daudzskaitlī — lauztā.

Verbos lauztā intonācija ir:

- nenoteiksmes un ciešamās kārtas pagātnes divdabja piedēkļos: *dûmuôt', dûmuôc, mòntuôt', mòntuôc, v'iet'eit', v'iet'eic, vjâļât', valâc, dareit', dareic;*

2) refleksivajās galotnēs: *vjāļāt'is'*, *monuōs*, *monŷs*, *vylktūs*, *s'm'idam'is'*, *s'm'iejis'*.

Lauztā intonācija ir arī verbalsubstantīvos: *lauššonuōs*, *būoršonuōs*, *m'ekļišona*, *runuōšona*.

Intonāciju maiņa

Intonāciju maiņa ar disimilāciju regulāri notiek vārdos ar vairākām lauztām intonācijām. Skaidrs lauzums parasti dzirdams pēdējā lauzti intonētājā zilbē, kamēr iepriekšējās zilbēs lauzums pilnīgi zūd, runājot tad to kritoši, vai tiek vājināts: *goīc* : *gòtdā*, *ciāļt'* : *ciāļt'is'*, *iūd'inc'* : *iud'ini*, *rūza* : *rūz'eit'is'*, bet *lauššonuōs* : *lauššonuōs** u. c.¹² Šāda lauztās intonācijas disimilācija ir arī Krāslavas izloksnē.

Dažu runātāju izrunā ir novērota intonāciju maiņa vārdā *kālidz*: *kūoļeic'*, bet *kuōļ*, *kuōļc'*. Vairums tomēr runā *kūoļ*, *kūoļc'*. Kontrakcijas gadījumā pārsvaru gūst pirmās zilbes intonācija: *stuōja* : *stuō*, *muōja* : *muō* (pagātne no *māt*), bet *pa-ādiā* : *piādiā*, *piās't'*. Kritoša intonācija rodas, ja kontrahējas īss pirmās zilbes patskanis ar nākamās zilbes lauzti intonētu (*pavoīc* (-*dā*) > *pūorc*), kā arī izveidojoties garai zilbei no diviem īsiem patskaņiem (*nātguo* < *na-atguo*, *darie* < *dareja*), vai no kritoši intonētas un īsas zilbes: *vjāļāja* : *vjāļā*.

Atvasinājumos metatonija ir šādos vārdos: *glūms* : *glum̃tys* 'gļotas', *muōkt'(is')*; *muōkiūs* : *apm̃yuka* 'apstulbums', *cygany tāidu*, *kaī apm̃yuku aps'v'āš* 'čigāni apstulbina', *dūmy* : *padūms*, *škiāļt'* : *škiāļā*. Metatonija līdz ar vārda nozīmes maiņu ir vārdā *liš*, *liša* adj. 'vājš, -a miesās' un *liša* s. 'gremošanas organa daļa'. (Par vārda *jiñt'* intonāciju skat. 176. l. p.!) Dažus vārdus Aulejā runā ar citādu intonāciju nekā Krāslavā: Aulejā *skobořna*, Krāslavā *skobūorna*. Aulejā *s'v'īļpoī*, Krāslavā *šovļpoī*. Aizgūtus vārdus parasti mēdz runāt ar kritošu intonāciju: *p'ērķ'eļs'* 'katuns', Krāslavā *p'ērķāļs'*, *c'ērķva* 'pareizticīgo vai vecticībnieku** baznīca', *bōika* 'trauks sviesta kulšanai', *vazāuņā* 'ēkas daļa ratu novietošanai', vai arī blakus sastopamas abas izloksnes intonācijas: *grabās(t)s* : *grabās(t)s*. Vecākos aizguvumos ir arī lauzta intonācija: *stořks*, *vařgany* 'ērģeles'. No literārās valodas ienākušie vārdi palaiķam tiek runāti arī ar kritošu intonāciju, bet tie, kas ar savu skaņu sastāvu līdzīgi kādas citas nozīmes izloksnes vārdam, tiek runāti ar attiecīgā izloksnes vārda intonāciju, piem., *v'iergs*, *v'iergy* vai *v'ergs*, bet *aūksts* ar lauztu intonāciju pēc *augsts* parauga. Tā kā šais izloksnes, tāpat kā citur Latgalē, ir sakritusi stieptā un kritošā intonācija, tad metatonijas gadījumi starp šīm divām intonācijām neatspoguļojas.

* Beidzamos divus piemērus pretstatīdama iepriekšējiem, autore acīmredzot vēlējusies rādīt, ka gaidāmās intonāciju disimilācijas garākos vārdos var arī nebūt. — Red. piezīme.

¹² LVG 17. §. b. 45. l. p.

** Vecticībnieku baznīcu parasti sauc *ma'ļennūo*, ģ. *ma'ļennūos*. — Red. piezīme.

III. Vokālisms

Patskaņi

Aprakstāmajās izloksnēs runā šādus patskaņus un divskaņus: *a, ā, e, ē, ā, ī, ī, y, y, u, o, ai, ei, äi, ie, yu, iu, ui, uo, oi*.*

a, ā, e, ī, ī, u, ū atbilst attiecīgajām literārās valodas skaņām, *o* runā tāpat kā *o* svešvārdu literārā izrunā (piem., vārdā *bloks*).

ā un *ē* apzīmē palatālas skaņas, tās runā platāk par to skaņu, ko apzīmē ar *e, ē*, tās drīzāk ir gaišas *a* skaņas.

y apzīmē velaru skaņu, kas atbilst kr. val. *y* (*bi*) skaņai, *y* ir tāds pats garš patskanis.

Divskaņu *ai, ei, ie, iu, ui, uo, oi* izruna relatīvi atbilst attiecīgo divskaņu izrunai literārajā valodā tādos vārdos kā *aita, meita, iela, pliuksķēt, smuidrs, uola*, svešvārdā *boikots*.

äi runā ar ļoti platu *e* pirmajā daļā.

äi, ie, ei, iu ir palatāli, tie mīkstina iepriekšējo un arī sekojošo līdzskani, ja tas atrodas vārda beigās.

yu tiek runāts ar velaru, krievu val. *y* (*bi*) atbilstošu skaņu pirmajā daļā.

a

a lieto:

- 1) ja aiz tā seko vai ir sekojis mīkstināts līdzskanis vai palatāls patskanis: *va-jaga, gaļa, baruôt', barūķlis', gars, vars, kars*, tag. 1. pers. *varu*, 3. pers. *var*, tāpat *aru, ar, as'tjā, saļāņa, art', agri, agrūms, vakār* u. c.;
- 2) ja aiz tā seko *v*: *plava, kļava, saūs, sava, taūs, tava, 3'iernavys, rogavys*¹³, *ava, apavy, kava* 'kāva';
- 3) *a* ir vienzilbes prepozīcijās, vietniekvārdos un partikulās: *pa, par, da, àr, kas, kām, tām, šām, jām*;
- 4) priedēkļos, ja vārds tie izjūts kā saliktenis^{**}: *at'v'īkt', sakrāt', daņās't', pakāišy, apaūs, apāušy, nalāimjā, nad'ina* (bet *otùols, otvòrs, ozbòrs* 'put-raimi', *pogoľms, pop'ivjā, porùoc* 'parāds', *postòlys, povoda, oplòm, otkòn, ozuc'* (-*tis*) 'azote';
- 5) vārda beigās *a* nekad nepārveidojas: *sàta, bòlta, cyta, roksta, guoja*; viensk. ģenit.: *koľna, grùouļa* 'grāvja', *vysa, loba* u. c.

a > o, ja nākamajā zilbē tam seko vai kādreiz ir sekojis velars patskanis un starpā nav un nav bijis mīkstināta līdzskaņa vai *j*: *mola, goľva, koľnc, bòlc, vokòrs, vosora, rogavys, nogla, soľma, soľkònc* (bet *saľkaņā* 'sarkana govš').

* Arī *au, äu, ou*. — Red. piezīme.

¹³ Prof. J. Endzelīns izsaka domas, ka te *-av-* var būt arī no *-ev-* (LVG 45. §. c. 115. l. p.)

** Agrākos valodas aprakstos par salikteņiem tiek saukti arī atvasinājumi ar priedēkļiem, ne tikai vārdi, kam vairākas saknes. — Red. piezīme.

Vārdi *brangs* un *stangas* izloksnē nav dzirdēti; ir dzirdēts vārds *izbrūnga*, kas, domājams, aizgūts no leišu aukštaišu izloksnes.

a gaidāmā o vietā ir šādos vārdos: *darynuot'*, *balynuot'*, *labynuot'*, *dancynuot'*, *radynuot'is*¹⁴ u. c., bet citi patskaņi pirms y šai pašā piedēklī ir pārskatīti: *zylynuot'*, *sadynuot'*, *adynuot'*, *vadynuot'*, *dažynuot'* u. c.

Šķietami neregulārs a ir deminutivos un salikteņos tāda a priekšā, kam seko vai ir sekojis mīkstināts līdzskanis vai palatals patskanis: *gabaļāņč*, *lakaļāņč*, *ragaviāņis*, *vasaraņa*, *kamaņāņis* u. c., *baldgaļviā** 'baltgalve', *bāltas'tiā* u. c. Šo parādību prof. J. Endzelīns skaidro ar kādreizējo a > ģ mīkstinātu līdzskaņu un palatālu patskaņu priekšā.¹⁵ Šādu uzskatu atbalsta aprakstāmajās izloksnēs vēl tagad sastopamā a > e divdabju piedēkļu zilbēs ar *-dams* un *-ams*, ja nākamajā zilbē seko palatals patskanis: *nazdāms* : *ņez'd'em'i*, *vazdams* : *v'ez'd'em'i*, *vadāms* : *v'ed'em'i*, *plāunāms* : *plāuņem'i*, bet: *vazdamys*, *plāunamys*, deminutivs no vārda *acslāks* : *ecs'liēz'āņa*; līdzīga parādība Aulejā arī citos vārdos: *p'ev'ed'iņc' < pavad'iņc'* 'pavediens', *res'ied'iņiks* 'lecektis', baltkr. *rassadnik* (*рассадник*), Krāslavā *rasādņiks*.

Var būt tā pati parādība arī vārdos *tagad* un *tagadiāņ*, *saīkaņā* 'sarkane', bet *balsūoņā* 'govs baltiem sāniem' pēc analogijas ar vārdu *baldgaļviā*.

a > o dažos vienzilbes vārdos: *kot*, *šot*, *tot*, *gon*, *stoīp*. Prof. J. Endzelīns min no Krāslavas arī *pōr*,¹⁶ bet īsti krāslavieši tā nerunā.

a gaidāmā o vietā ir:

- 1) o-celmu vienskaitļa datīva galotnē: *dālām*, *lobām*, *cytām*, *kurām*;
- 2) verbu o-celmu tagadnē: *jamām*, *vadām*, *īmļām*;
- 3) divdabjos ar *-dams*: *īdāms*, *īdama*, *brāugdāms*, *brāugdama*;
- 4) tagadnes ciešamās kārtas divdabjos: *ļikams*, *z'ieržāms*.

Neregulārs o ir:

- a) īpašības vārdu deminutivos un daudzskaitļa nominatīvā un datīvā: *bōlc*, *bōļtiāņč*, *bōļt'i*, *bōļt'im* (bet: *vacs*, Aulejā — *v'eciāņč*, *v'ec'i*, *v'ec'im*, *zyls* : *z'iļāņč*, *z'iļi*, *z'iļim*);
- b) vietniekvārdos *poc'*, *poša*, partikulā *pot'* (arī *pac'*, *pat'*).

ā

Literārās valodas ā Aulejā un Krāslavā paglābts vienīgi vienskaitļa lokatīva gala zilbē: *lobā*, *sātā*, *kotnā*, *kurā*, *k'imā* utt. Arī aizguvumos no literārās valodas veci cilvēki ā nepārveido, piem., saka: *išu da mājōm*. Citādi viscaur ā > uo (izņemot tikai dažas vārda beigu zilbes, kurās tagad uo vietā ir o): *kuōpt'*, *duōbūts*, *mūosa* (bet *dorōm*, *vadōm*).

¹⁴ LVG 45. §. d. 116. l. p.

* Biežāk *baldgaļviā* — Red. piezīme.

¹⁵ LVG 45. §. e. 117. l. p.

¹⁶ LVG 45. §. f. 118. l. p.

uo < *ā* ir:

- ājo*-celmu infinitīvā: *runuô't*, *dūmuô't*; *uo* vispārināts arī -*uoja*-celmos: *mòntuô't*.
- refl. *ā*-celmu tag. un pag. 3. personā: *doruôs*, *voduôs*, *lykuôs*, *dùmàvuôs*;
- refl. verbalsubstantīvos: *daļēišonuôs*;
- ā*-celmu daudzskaitļa lokatīvā: *sātuôs*;
- noteikto adjektīvu sieviešu dzimtes vienskaitļa nominatīvā: *lobùo*, ģenitīvā: *lobùos* (Krāslavā *lobuôs*), daudzsk. nominatīvā un akuzatīvā: *lobùos*, *lobuôs*; noteikto adjektīvu un dažu pronomenu vīr. dz. viensk. ģen. *tùo*, *kurùo*, *lobùo*; dažu pronomenu sieviešu dzimtes vienskaitļa ģenit. un daudzsk. nom. un akuz.: *kurùos*, *tùos*, *kuruôs*, *tuôs*.

ĕ, ě

ĕ > ģ tai pašā pozīcijā kā *a* > *o* (skat. 178. l. p.): *rac* (-*ta*), *ratàt* 'reti', *lác* (-*ta*), *làtài* 'lėti', *dāls*, *dāty*, *dālym*, *tà(u)s*, *tāvym*, *tāvym*, *lācu*, *ļāc'*, *lācām*, *ļāc'it'*, *lāc* u. c.

Kā tagadējās formas rāda, *ĕ* ir bijis arī sekojošu vārdu saknes un piedēkļu zilbēs, kurās citās izloksnēs mēdz būt arī citāds vokālisms: *sary* (bet deminutīvs *saraņi* gaidāmā *seraņi* vietā, kā *lads* : *ļediāņč* (Aulejā)), *vasāls*, *pavasārs*, *azārs*, *vādārs*, *ļeidaka*, *sařkaņā* (bet *sořkōnc*).

ē > *ā* vai *ie*, bet vārda sākumā, aiz šņāceņiem un palaikam aiz *r ē* > *ā*; *e* > *ā* vai paliek nepārveidots; *e* > *a* arī tādā pozīcijā kā *ē* > *ā*. *ā* < *ĕ* tomēr tiek runāts gaišāk nekā, piem., vārdā *vacs*, *sāta*.

ā mīkstina iepriekšēju un sekojošu līdzskani.

e palicis nepārveidots, un tāds *ē*, kas jau agrāk nebija pārvērsts *a*-skaņā,¹⁷ pārvērties par *ie*, ja nākamajā zilbē seko vai ir sekojis:

- sens jūtējums: *b'eru*, *jis b'er*, *b'erām*, bet *tu biār*, *jiūs biārit'*, *ceļu*, *jis c'ēļ*, *c'ēļām*, bet *tu c'āļ*, *jiūs c'āļit'*, *t'ēļš*, *c'ēļš*, *m'eš* (< *mežs*), *s'v'eš*, *eža*, *kum'ēļš*; *s'iēžu*, *s'iēžām*, *s'iēžlām*, bet *s'jād'im*;
- ja ir sekojis vecs *i*, *e*, *ei* vai *ie* un ja nav traucējis sistēmas spāids: *m'ēļs'*, *c'ēļs'* 'kājas locītava', *m'ieņes'*, *d'eb'es'*, *c'ep'lis'*, *ēļkšņis'*, *ž'ēļš'*, *ž'ēļža*, *p'erek'lis'*, Aulejā aizgūvumā *pas'c'ēļs'* 'gultas maiss'.

v'iēs', *v'ieža*, *d'ieļs'*, *k'ļiec'*, *k'ļieps*, akuz. *k'ļiep'i* (lok. *k'ļiep'ī*), *v'ierš* 'virsa', *t'es'm'iņc'*, *es'm'iņc'* 'asmenis', *d'es'm'it'*, *četry*, *s'ešy*; *v'ežu*, *v'ed'i*, bet *v'jād'jā*, *v'jād'jām*, *v'jād'jāt'* (< *vede*, *vedēm*, *vedēt*), *d'ežu*, *d'ež'i*, bet *d'jāz'jā* (< *dedze*), *d'jāz'jām*, *d'jāz'jāt'* (< *dedzēm*, *dedzēt*), *t'ec'ieju*, *t'ec'ieji*, *t'jāc'jāja* (< *tecēja*), *t'jāc'jājōm* (< *tecējām*), *t'jāc'jājōt* (< *tecējāt*), *b'ieru*, *b'ieru*, bet *biār'ā* (< *bēre*), *biār'ām* (< *bērēm*), *biār'āt'* (< *bērēt*), *ļieču*, *ļiec'i*, bet *ļāc'jām* (< *lēcēm*), *ļāc'jāt'* (< *lēcēt*), *ļāc'jā* (< *lēce*); nākotnē: *v'esšu*, *v'es's'i*; bet *v'jās'*, *v'jās's'im*, *v'jās's'it'*, *d'ekšu*, *d'eks'i*, bet

¹⁷ LVG 44. Š. a. 108. l. p.

djāks' (< *degs*), *djāks'im* (< *degsim*), *djāks'it'* (< *degsit*), *t'ec'iēšu* (< *tecēšu*), *t'ec'iēš'i* (< *tecēši*), bet *tjācīāš'* (< *tecēs*), *tjācīāš'im* (< *tecēsīm*), *tjācīāš'it'* (< *tecēsīt*), *b'iersu*, *b'iers'i*, bet *biārs'*, *biārs'im*, *biārs'it'* utt.

Nākotnē redzam novirzīšanos no varbūtējā likuma, bet tā varēja rasties attiecīgo pagātnes formu ietekmē. Vispirms laikam, kā to rāda pagātne, *e > ā* gala zilbēs, kas tālāk ietekmēja iepriekšējā *e* pārveidošanos.

Abās izloksnēs vēlāks *-ē-* pārveidojums ir substantīvu un verbu piedēkļos ar *-ēj-* (tagad *-iej-*). Iepriekšējās zilbēs šādu *-ie-* priekšā *e* palicis nepārveidots, bet *ē > ie* (Krāslavā te sastopami arī izņēmumi). Abās izloksnēs runā:

d'ieņejs', *d'ieņeja* 'desu dējējs',
b'ieriejs', *b'ierieja*,
s'v'ieriejs', *s'v'ierieja*,
z'ieriejs', *z'ierieja*,
skrieņejs', *skrieņeja*,
s'ieņejs', *s'ieņeja* (gan no *sēt*, gan *siet*),
d'ev'iejs', *d'ev'ieja*,
d'ez'iejs', *d'ez'ieja*,
ņes'iejs', *ņes'ieja*,
v'ed'iejs', *v'ed'ieja*.

Par vistu Aulejā saka: *d'ieņeja*, *d'iejeiga*, bet Krāslavā *djāņeja*, *djājeiga* (bet govs — *z'iereiga*). Kādēļ gan blakus *siāi*, *siāja* ir *s'ieņeja*, bet blakus *djāi*, *djāja* — *djāņeja*? Domājams, tas tādēļ, ka ikdienas dzīvē vārds *dēja*, blakus citiem šīs saknes vārdiem ar *ā*, runāts biežāk: par vistu dēšanu nācās runāt gandrīz ik dienas, bet, piemēram, par desu dēšanu — labi, ja vienreiz gadā.

Aulejā *e* un *ie* sastopams biežāk nekā Krāslavā arī citās formās un atsevišķos vārdos, kas liecina par *e* un *ē* skaņu lielāku stabilitāti Aulejas izloksnē.

Aulejā:
v'eļejs', *v'eļejusjā*,
m'ek'ļejs', *m'ek'ļejusjā*,
v'iet'iejs', *v'iet'iejusjā*,
s'v'iet'iejs', *s'v'iet'iejusjā*¹⁸,
d'iējs', *d'iējusjā*,
s'iejušs,
s'iejusjā, *siājusjā*,
kriejušs,
v'iešs',
p'eļņei, *p'eļņa*,
v'es'eļeiba,
s'ep't'eīni, *d'ev'eīni*.

Krāslavā:
v'eļejs', *vjāļajusjā*,
m'ek'ļejs', *mjāk'ļajusjā*,
vjāt'ejs', *vjāt'ejusjā*,
s'v'jāt'ejs', *s'v'jāt'ejusjā*,
d'iējs', *djājusjā*,
siājušs,
siājusjā,
krajūšs,
vjāšs',
piāļņei, *piāļņa*,
vjāsiāļeiba,
siāpt'eīni, *djāv'eīni*.

¹⁸ Tagad runā arī *v'iet'ejs'*, *v'iet'ejusjā*, *s'v'iet'ejs'*, *s'v'iet'ejusjā*.

L. Latkovskis Skaistas izlokšnes aprakstā atzīmē, ka Aulejas pagasta robežās runā *šjāpt'eīņi*, *djāv'eīņi*,¹⁹ uz ko atsaucas arī prof. J. Endzelīns;²⁰ pret to jāiebilst, jo īstie aulieši runā tikai *s'ep't'eīņi*, *d'ev'eīņi*. Aulejā stabili *e* un *ie* ir deminutivos un *i-* un *ē-*celmu daudzskaitļa ģenitīvā:

- a) *caīms* : *c'eīmjāņč*,
lac : *ļedjāņč*,
dāls : *d'iēļāņč*,
bārnc : *b'ierņāņč*,
cals : *c'eļāņč* 'kamola posms',
mac : *m'edjāņč*,
vāzda : *v'iez'djāņa* u. c.

Pēc to parauga arī *k'ieņāņč* un *k'ieņāņiņā*. Krāslavā: *ciājmiāņč*, *biāņāņč*, *mīādīāņč*, *k'āņāņč*, *vīzd'jāņa* utt.

- b) *trap'is'* : *trepū*,
piājā : *p'eļū*,
ziāk'ā : *z'ek'u*,
ziām's' : *z'emu* u. c.

Krāslavā *trapu*, *piāju*, *ziāk'u*, *ziāmu*. Abās izlokšnēs neregulars *ā* < *ē* ir *o*-celmu substantīva daudzskaitļa nominatīvā un datīvā: *tā(v)s*, *tāvoy*, *tāvym*, *lac*, *lady*, *ladym* u. c. Turpretī regulars *e* un *ie* šais pašās adjektīvu, numerāļu, pronomenu un ciešamās kārtas pagātnes participu formās:

- vacs* : *v'ec'i*, *v'ec'im*,
palāks : *p'eļiēc'i*, *p'eļiēc'im*,
raksnys : *reks'ņi*, *reks'ņim*,
s'es't'i, *s'es'tijim*, *d'es'm'it'ijim*,
saus : *s'ev'i*, *s'ev'im*,
taus : *t'ev'i*, *t'ev'im*,
āizdaks : *āizd'ekt'i*, *āizd'ekt'im* (< *aizdegts*, *aizdegti*, *aizdegtiem*),
vaš : *v'es't'i*, *v'es't'im* (< *vests*, *vesti*, *vestiem*).

Participu formās ar *-dams* un *-ams* te notikusi pārskauņa:

- z'īduôdāms* : *z'īduôd'em'i*,
runuôdāms : *runuôd'em'i*,
plāunāms : *plāun'em'i*,
vadāms : *v'ed'em'i* utt.

Uzskatu par aplamām L. Latkovska Skaistas izlokšnes aprakstā²¹ Krāslavas tuvumā atzīmētās formas: vīriešu dzimtes viensk. *z'īduôd'ems*, siev. dz. *z'īduôd'emyms*. Tās min arī prof. J. Endzelīns.²² L. Latkovskis, pats šis izlokšnes ne-

¹⁹ FBR XV 33. l. p.

²⁰ LVG 44. §. a. 109. l. p.

²¹ FBR XV 33. l. p.

²² LVG 45. §. c. 114. l. p.

pārzinādams, varēja kļūdoties: dzirdēto *-dēmi* (ko Skaistā izrunā ar platāku *e* nekā Aulejā un Krāslavā) ir attiecinājis arī uz vīriešu dzimtes vienskaitli, ko runā tikai ar *-dams*, un uz sieviešu dzimti, ko runā tikai ar *-dama* un *-damys*, piemēram: *z'īduôdams*, *z'īduôd'em'i* resp. Skaistā *z'īduôd'em'i*, *z'īduôdama*, *z'īduôdamys*; *runuôdams*, *runuôd'em'i* resp. Skaistā *runuôd'em'i*, *runuôdamys*, *runuôdama*. Refleksīvās formas: *grīz'd'em'īs'*, *grīzdamušīs'*, *grīzdamušiās'*, *grīzdamušuôs*.

Nepārveidots *e* abās izlokšnēs ir vienzilbes vārdos *b'ez*, *b'et'*, *pret'*, *ņet* 'pat', *s'eņ*, arī *s'eņejais* un *s'eņuoķ*.

Abās apskatāmās izlokšnēs:

e > *ä*:

- vārda galā: *viädjā*, *ņāsjā*, *tjā*, *sauļā*, *vuôciälā* : *vuôc'eļä* u. c.;
- infinitivos: *ziärt'*, *ņās't'*, *viäs't'*, *viäl't'* u. c.;
- kur *-ej-* < *-eij-*: *ļāju*, *ļäi*, *raju*, *rai*;
- ja nākamajā zilbē seko *a* vai *ä*: *s'viäciä*, *viädjā*, *viälät'*, *ņāsjā*, *z'viāja*, *ļāja*;
- vārdos (*j*)äs', *mjäs'*.

ē > *ā*:

- infinitivos: *z'ierdiät'*, *miäkät'*, *tjāciät'*, *viälät'*, *t'iciät'* u. c.
- a) un d) daļās minētajās pozīcijās: *miäkälä*, *miäkälāja*, *viälä*, *viälāja*, *ņä* 'nē';
- ā* ir vārdā *vēl*, ko Krāslavā izrunā: *viäl*, Aulejā — *viäl*, *viäl*, *väl* (bet adverbu *vēli* izrunā *v'iel*).

Nolieguma piedēklim *ne-* atbilst *na-* un *ņi-*: *naž'eļus*, *naž'eiva*, *nalāimīä*, bet — *ņi* 'v'inc', *ņi* 'kot', *ņi* 'kaic' u. c.

Neuzsvērtās un piedēkļu zilbēs *a* : *e* : *e* un Krāslavā pat var atbilst *i*: *vuôc'iļä*, *pūck'eļs'* : *pūck'iļs'* 'podu ceļamā lupata', *kaņāp'is'* : *kaņep'is'* : *kaņip'is'*; Aulejā *aciāpļa* 'aizkrāsne', bet tikai *c'eplis'* utt. Tāpat pilnīgi iespējams, ka tagadnes aktīvo nelokāmo divdabi, ko Krāslavā un Aulejā vīriešu dzimtes daudzskaitlī runā ar *-d'em'i* (ar šauru *e!*), L. Latkovskis ir dzirdējis arī ar platāku *e*: *-d'em'i*. Abās izlokšnēs runā *dasmytāis*, *dazynuôt'*, *matynuôt'*, bet *eļkšņis'*.

i, y

i > *y* vārda saknē un piedēkļu zilbēs visumā tais pašās pozīcijās kā *a* > *o*, *ē* > *ā*: *vyļna*, *lyny*, *vyļks*, *cymc* 'cimds', *vyč* 'vidus', *dyļynuôt'*, *ādyynuôt'*, 1. p. *sytu*, *sytoṁ*, 3. p. *syt*, *dasmytāis*, bet *v'iļņāņa*, *c'imdiāņč*, *iēdiņč*, 2. p. *s'it'*, *s'it'it'*, *d'es'm'it'*, *b'ic'* 'bite' u. c.

i > *y* nav kavējis sekojošais ņācenis: *dyžān*, *dyrža* 'ap vidu jožamā sikсна', *Vyšky* (Krāslavā *Vyšk'i*).

Vārdā *zināt* *i* > *y* ir regulara: *zynuôt'*, *zynu*, *tu z'iņ*, *jis zyna*, *z'iņim* (bet *zynòṁ*), *z'iņit'*.

Vārda beigās *i* > *y* visos *o-c*. substantīvos un pag. *ā-c*. verbos, izņemot aiz *k*, *g* Krāslavā.

Abās izloksnēs: *syły, gony, jùnty, gođdy, kopy, ruzy, dùorzy, kàusy*, 2. pers. perf. *grymy, syty, c'ierpy, dùmàvy*, Krāslavā *dùmovy*.

Aulejā: *zyřgy, kùky, zyřgym, kùkym, lyky, zogy*, bet Krāslavā — *zyřg'i, kùk'i, zyřg'im, kùk'im, lyk'i, zog'i*. Šais formās Krāslavā vārda saknē y neregulars.

Turpretī īpašības vārdos, vietniekvārdos un divdabjos *i* ir regulars abās izloksnēs: *zyls : z'īli, z'īlim, lyk : likt'i, likt'im, sytāms, s'it'em'i, oys, v'is'i, v'is'im, cyc (< cits), c'it'i, c'it'im*. M. Alkšņa Krāslavas izloksnes aprakstā minētās formas *vil'k'i, gon'i, mal'i, mal'im, mūon'²³* u. c., uz ko atsaucas kā uz Krāslavas izloksnes piemēru arī prof. J. Endzelīns,²⁴ ir Krāslavas izloksnei svešas. Tā būs teicis tikai kāds atsevišķs krāslavietis, gribēdams pēc kādas citas izloksnes parauga runāt „pareizāk“:

u ir vārdos *ustoba, oužynuôt'*.

ī > ei

ei no *ī* runā šauri: *reíc, m'eils, m'eikš'miksts', m'eiklā, s'eikš'siksts', v'eiksna, zvaņeít', dareít', sùleít'²⁵*.

ei runā arī vārdā *leíc* 'lietus'.

u

u atbilst literarās valodas *u*: *sùnc* 'suns', *guļāt', turāt', puk'ū* 'puķe' u. c.

u ir vārdā *mùnc* (< *mans*), *muna, munys, munām, munài* utt.

Sens *u* > *i* lūpeņu priekšā ir tais pašos vārdos kā literarajā valodā: *d'iu, dybync* (< *dibens*), *syvānc* (< *sivēns*), *z'iyus'* (< *zivos*). Bez tam izloksnē *i* ir vēl rindā vārdu, kurus literarajā valodā runā ar *u*: *dryva, kryvoasy* 'kruveši', *skryvoys* 'locītavas', *tyvài* 'tuvu', *tymš* 'tumšs', *pyva, šyva, g'iova, kryš* 'krusts', *kris't'eít', k'itynuôt', k'imūs* 'kumoss', *dyravys* 'durvis', *švojā, pop'iojā, slaukt'iojā* u. c. ar *-ivi-*.

ū > yu, iu

ū > *yu*, bet aiz *j, k, g* un vārda sākumā — (*j*)*iu*: *cýuka, byút', šyut', (j)iuzyys, iúd'inc'* (Krāslavā — *juzys, jiúd'inc'*), *g'itut', k'iuļā, v'iersyūñā, iu* ir arī vārdā *ñuļā*.

Divskaņi

ou

Dažos vārdos sastopams arī *ou* < *ū*: *kròukšys, kòukšsynuôt', kòukšijnât'* 'klauvēt'.

²³ FBR XII 27., 28., 29. l. p.

²⁴ LVG 51. §. 131. l. p.

²⁵ FBR XV 33. l. p. minētā izruna *sùlāt'* gan būs veidojusies Dagdas, bet ne Aulejas izloksnes ietekmē.

ei > äi

ei > äi, aiz *r* — *ai*: *mïäita*, *bjäikt'* 'beigt', *bjäizu*, *räipt'* 'reibt', *gräis* 'greizs' u. c.

ie > ī, y

ie > ī, y: *iva*, *d'ina*, *s'inc* 'siens', *bareiba*, *luc'eit'*, *o'eit'*, *zvaņeit'*, *ļin*, *jēi*, *t'ei*, *kurēi* u. c.

y sastop refl. verbu tagadnes *ā*-celmu 2. personā: *skotýs*, *dorýs*, *rüodýs*, *räugýs*, *sokýs* (*räugýs*, *sokýs* arī Krāslavā!)

Paretam var dzirdēt refl. pag. ciešamās kārtas participus: *býtýtýs*, *ästýtýs* — *gon jou bie ästýtýs*.

ai

ai ar maz izņēmumiem paliek nepārveidots: *mäizjā*, *aramäitjā*, *skaida*, *säita*, *väidjät'* 'slimot', *lätai* u. c.

ai > ei vārdā *k'eit'* (< *kā*), ko nerunā visur.

ai > oi priedēklī vārdā *ðizdòrs* Aulejā, Krāslavā — *äizdòrs* 'lopu aizgalds'.

au

au gadījumu vairumā atbilst literārās valodas *au*: *sauļā*, *saukt'*, *brāukaļāt'*, *kāukt'* u. c.

Dažos vārdos sastopama literārās valodas *au* mija ar izlokšnes *yu* vai *iu*: *graûds* : *grÿuc*, *şņäukt'* : *şņiukt'*, Aulejā *mÿudùot'is'* : Krāslavā *mäudùot'is'* 'peldēties'.

uo > ū

Literārās valodas *uo > ū*: *sûls*, *ûla*, *luc'eit'*, *golūtņā* u. c.

ui

ui sastopams tais pašos vārdos kā literarajā valodā un dažos izlokšnes vārdos: *mûiža*, *mûit'is'* 'nesekmīgi pūlētis; tūlātis', *pûis'*, *pûik'eļs'* (Aulejā), *smuîdrys*, *vûic'eit'* 'mācīt', *vûiklÿs* 'apķērīgs, atjautīgs'.

oi

oi sastopams vārdā *ostoîņi* (*s'ept'eîņi* un *d'ev'eîņi* ietekmē), *ðizdòrs*, Krāslavā *äizdòrs*, dažos aizguvumos: *vòiloky* 'tūbas apavi', *bòika* 'sviesta kuļamais trauks'.

Patskaņu tautosillabisks savienojums ar r, l, m, n

Krītoši intonēta tautosillabiska *r* priekšā noticis tas pats *a* patskaņa pagarinājums kā literarajā valodā, kam sekojuši tālākie izlokšņu pārveidojumi. Literārās valodas *ār > uor*: *kùors't'*, *bùors't'eit'*, *bùorks'* ('-t'is'), *dùorks* (-ga),

dūors (-za) u. c. Pagarinājums nenotiek, ja tautosillabisks *r* savienojums radies kā jauninājums, zūdot īsam gala zilbes patskanim: *zòrs*, *bòrs*, *tu dòr*, *tu àr* u. c.

Vecais *ir* > *ier*: *z'ìernc'*, *m'ìert'*, *p'ìerc'* (-*t'is*) u. c.

Vecais *ùr* > *ùr*: *kùrpiä*, *dùrt'*, *ùrpt'* 'urbt' u. c.

Literarās valodas *èr* > *är*: *viärt'*, *ziärvjä* u. c.

Turpretī *ař*, *eř*, *iř*, *uř* garums paliek nepārveidots: *dořps* (-*ba*), *ořklys*, *kořstums*, *ařt'*, *ziärt'*, *kjärt'*, *s'ifc'* 'sirds', *zyřks* 'zirgs', *v'îřt'*, *puřnc'* 'purns'.

ùr > *ùor* vārdā *p'ìduorknä*. No literarās valodas vēlāk ienākušie vārdi lielāko tiesu tiek runāti ar krītošu intonāciju un attiecīgo vokaļa pagarinājumu: *bùorks*, *bùorga*, *v'ierks*, *v'ierga*, arī *v'ērks*. *l*, *m* un *n* tautosillabiskā pozīcijā iepriekšējo patskani nepagarina: *zāřònc*, *dymdynuôt'*, *glumtys*, *skòngòts*.

Pagarināts patskanis laužti intonēta *n* priekšā vienīgi pronomenu pirmās personas datīvā: *māņ*.

Patskaņu pagarināšana

Vārda saknē pagarinātus patskaņus runā vārdos *ityũks'* 'ilkss' un *irubjā* 'irbe'.

Aprakstāmajās izloksnēs, tāpat kā citās augšzemnieku izloksnēs, *-ij-* > *-ij-* > *-eij-* > *-ej-* un *-uv-* > *-ūv-* > *-yuv-* > *-yv-*: *s'eja*, *reja*, *b'eja*, *v'eja*, *s'eņejs'*, *vakarejs'*, *šyva*, *pyva*, *g'iva*, *plāut'īnc'* 'gatavs plaušanai, plaujams', *slāukt'ivjā* u. c.

Sekundārs pagarinājums Aulejā verbu piedēkļos: *b'ieja*, *v'ieja*, *las'ieja*, *sac'ieja* u. c. (*-ej-* > *-ēj-* > *-iej-*).

a pagarināts refl. tagadnes 0-celmu 3. personā: *vadās*, *sāstās*, *līkās* u. c.

Personas pronomenu viensk. datīvā pagarināts *a* un *ā*: *māņ*, *tjāū*, *sjāū*.

Patskaņu saīsināšana

Vārda saknē sastopama patskaņu saīsināšana tautosillabisku *l* un *n* priekšā: *dýnduors'* (-ža), *ļels*, *gārkoļys*, *prapuļt'* 'izgaist', bet *prapūla*; Aulejā *ļeld'īnā* : *ļeld'īnā*, *svād'īnā* : *svād'īnā*, abās izloksnēs *šud'īn*, *brānd'ivjāņč* 'brandvīns'. Krāslavā tagad runā *ļieļd'īna* ar sekundāru pagarinājumu, kas tomēr liecina par kādreizējo saīsinājumu: *liel-* > *lel-* > *lel-* > *liel-*. Saīsinājumi ir arī pirms citiem līdzskaņiem: *šud'īn* (bet *šukòr* 'šovakar', *šūgot* u. c.), *triciāt'*, *ozuc'* (-*t'is*), *v'it'erāt'*, *trycynuôt'*, vārda beigās: *pāļd'is'*.

Lai novērstu nozīmes sajaukumu ar vārdu *liekt*, tagadnes indik. un imperatīva 2. personu no vārda *likt* runā ar īsu *i*: *tu ļic'*, *jūs ļic'it'*; *ļic'*! *ļic'it'*! (turpretī 1. p. *ļiku*, *ļikām* un 3. p. *ļik* atšķiras no *ļicu*, *ļicām*, *ļic'* ar konsonantismu).

Saīsinājumi ir arī prepozīcijās: *cār* (< *caur*), *d'èļ* (< *dēļ*), *nu* (< *nuo*), *p'i* (< *pie*), bet piedēkļu funkcijā saīsinājumu nav: *nūņās't'*, *cāurdur'ā*, *pīļikt'*. Īsas piedēkļu zilbes ir vārdos *ozbòrs*, *ozuc'*.

Piedēkļu zilbju patskaņi un divskaņi ir saīsināti pirms j:

-ējo-celmu tagadnē: *vjāļaju, ravjāju* (turpretī pagātnē *v'eļieju, z'eim'ieju*), arī *vjāļājūms* (Aulejā runā arī *v'eļiejūms, rev'iejūms*);

-tjo-celmu tagadnē un pagātnē: *v'iet'ēju* (Krāslavā *vjāt'ēju*), *dareju, sac'ēju, daļēju*; Aulejā sastopams arī sekundars pagarinājums: *v'iet'ieja, sac'ieja, v'iet'iejušy*;

-uajo-celmu tagadnē: *mòntoju, maloju*, arī *montojūms*;

-ājo-celmu tagadnē: *dūmoju, mozgoju, mozgojūms*.

Vārdu gala zilbēs sastopami saīsinājumi pirms -m: *rùkòm, lobòm, koļnòm; doròm, darejòm*; pēc 1. personas arī 2. personā: *dorot, darejot*²⁶; *vjādiām, vjādiāt', doròmš* (vai arī *doròmš*).

Iespējams, ka saīsināts patskanis arī vīriešu dzimtes daudzskaitļa datīva galotnēs ar -ym, -im²⁷: *lob'im brūoļim, c'it'im godym, muņim dātym* u. c.

Saīsinājumi pirms l ir arī piedēkļos: *komūls, bet v'eitūšs, duòbūšs*.

Pretēji literārās valodas formām nav saīsināta adverbā izskaņa -ai: *lātài, ratài, b'izài* u. c.

Pagarināts patskanis vārdā *brjuguònc*, laikam pēc *vjñnùonc* parauga.

Patskaņu iespraudums

o-celmos un (i)io-celmos, ja vārda beigās ir grūti izrunājama līdzskaņu kopa, starp vārda celmu un galotnes -s ierodas y vai i: *putnys* (Aulejā *putync*), *pynaklys, tuklys, ořklys, kotrys, kapļis', kùmp'is' 'šķiņķis', zagļis'* u. c.

i sastop tagadnes io-celmu 3. personā: *jis ūrbļi, gluòbļi, c'ierpļi*, Krāslavā *ūrbny, gluòbny, c'ierpny*. Dārza zemeni Aulejā apzīmē ar pārveidotu aizguvumu: *kalubņika* no kr. *klubņika* (клубника).

Patskaņu un divskaņu zudums

Saknes* patskaņi te ir zuduši vārdos: *ašņis', gūņc', pas'c'eit' < pasac'eit', kùoļc' < kùoļeic' 'kamēr', kottys* (< sensl. *kotbь*), *c'ir'kļis'* 'cirkulis'.

1. Patskaņi zūd aiz j: *vaižātu < vajažātu, noy < na'jou 'ne jau' — abi vārdi tiek runāti Aulejā. sac'ēja > sac'ie, vjāļāja > vjāļā, nùgùoja > nùgùo, b'ēja > b'ie* u. c., *gārļis' < garlejis* (Krāslavā *gārļāis'*) 'gara lejamais trauks pirti', *gùojs' < gùojs'* u. c.

2. Aiz v paretam ir dzirdēts u zudums vārdā *pyvuša: p'i pjuša kuka t'i pjupe'iežy*.

²⁶ LVG 687. §. 884. l. p.

²⁷ LVG 231. §. 402. l. p.

* un piedēkļa — Red. piezīme.

- Turpretī garāki piedēkļi nekā literarajā valodā sastopami šādos vārdos: *av'īļs'* 'bišu strops', *čivūska* 'čūska', bet *čyuskalānc*, *erēļs'* (arī *ierglis'*), *īlyūks'* 'ilkss', *kubòls* : *kubùls*, *myl'ync*, *sap'ync*, *sapynuòt'*, Aulejā arī *put'ync*, *ruduks*.
- Galotnēs ar *-is* zudis *i*, izņemot grūti izrunājamas līdzskaņu kopas un vārdus ar *-k'is'*, *-g'is'*: *m'ēļs'* 'melis', *v'ies'* 'vēzis', *kàļus* 'kalvis', *pavasārs*, *v'ec'* < *vedis*, *gùojs'* < *guojis* (bet *gùojuš(y)*, *gùojuš(ys)*), *kapļis'*; *zak'is'*, *zùog'is'* u. c.
 - Galotnēs ar *-us* zudis *u*: *lac*, *mac*, *uyc*; tas veicinājis *u*-celmu pāriešanu *o*-celmos.
 - Darāmās kārtas pagātnes lokāmo divdabju viensk. un daudzsk. nominatīvā mēdz atnest gala zilbju patskaņus vai visu zilbi: *gùojušjā* : *gùojuš'*, *vadusjā* : *vadus'*, *gùojuš(y)*, *gùojušys* : *gùojuš*; *vadušy*, *vadušys* : *vaduš*.
 - Verbu 2. personas formā ir zudis *i* visā tagadnē: *tu màļ*, *vjāt'* 'ved', *p'ierc'*, *čjāp'*, *ļic'* 'liec', *sjāt'* 'sēdi', *z'iert'* 'dzirdi', *sāļst'* 'salsti', *klāus* 'klausī', *dòl* 'dali', *sok* 'saki' utt.
 - Zudis *i* *i*-celmu daudzskaitļa nominatīvā un akuzatīvā: *gùs'*, *s'irc'*, *kļiec'* utt.: *mùotijā vjālāj drāps'* 'drēbes'; *izslāuc'* *gùs'!*; *nagulātys ituòs vysys nalc'*. Turpretī vienskaitļa ģenitīvā *i* saglabāts: *atšk'ir t'ēļi nu gùo'is'!*; *vāk c'itys s'ird'is'*.
Lielum lielajā vārdu daļā ar *-inieks*, *-inīca* *i* ir paglābts: *sàim'inīks*, *rat'inīks*, *gaļd'inīks*, *kūrp'inīks*, *s'ļim'ņeīca* un daudzos citos vārdos, bet *z'em'ņīks*, *ļemes'ņeīca*, *baz'ņeīca*.
 - Zudis gala zilbes patskanis vārdā *divi*: *d'iy*, *aba' d'iy*.

Vokaļu kvalitatīvās pārmaiņas

- ā*-celmu vienskaitļa ģenitīva, daudzskaitļa nominatīva un akuzatīva galotne *-as* > *-ys*: *sātys*, *ļipys*, *rūkys*, *pūikys*; pēc *j* > *-is*: *kùojis'*. (*i*)*ā*- un *ē*-celmu galotnes *-(i)as*, *-es* > *-is'*: *gaļis'*, *vaļis'*, *sàulīs'*, *puk'is'*.
- Piedēkļu patskaņu asimilācija²⁸ notikusi zemāk minētajos vārdos: *mugura* (arī *mugora*), *upūrs* (Krāslavā *upjār'ā*), *kubòls* : *kubòls*, *kāmbārs*, *pypyry* 'pipari', *luktūrs*, *pokoļys* (Krāslavā arī *pokoļy*), *mokšora*, *d'ekt'ērs* 'hektars' (Krāslavā *g'ektars*), *zajtōnc*, *sof'kōnc*, *sofdōnc*, *garōnc*, *oļkōnc* u. c. adjektīvos.
- Aizguvumos sastopama patskaņu disimilācija: *riņā* ('rene', vlv. *Renne*), *riņāt'* (izgriezti, izveidot „renī“ — garenisku iedobumu), Krāslavā *ļāļija* : *ļāļeja* 'lilija'.

Disimilācija latviskās cilmes vārdos sastopama deminutīvu ar *-āņč*, *-āņa* dažos locījumos: blakus tādām formām kā *namjāņč* mēdz būt *nam'injām*, *nam'injā*; *goļc* : *gaļd'injām*, *gaļd'injā*, *plava* : *plav'injāi*, *plav'injā*; arī *kuramā* : *kurimā* (lok. v. *kur*). Līdzīga parādība arī noteikto adjektīvu, numeraļu un pronomenu datīvā

²⁸ LVG 35. Š. a. 75.–76. l. p.

un lokatīvā: *lobajām* : *lobyjām*, *lobajâ* : *lobyjâ*, *p'iktajām* : *p'iktyjām*, *p'iktyjâ*; *kurajam* : *kuryjām*, *kuryjâ*; daudzskaitlī *lob'ijīm*, *lobyjūs*, *kuryjūs*.

Kontrakcija

Abās aprakstāmajās izloksnēs tiek vienmēr kontrahēti negācijas *na-* un sekojošo priedēkļu *aiz-*, *iz-*, *ī-*, *ap-*, *at-* patskaņi:

na- + *aiz-* > *nàiz-*: *nàizm'iersa* < *na-àizm'iersa*, *nàistyka* < *na-àiztyka*, *nàizdarie* < *na-àizdarie* u. c.

na- + *iz-* > *nàiz-*: *nàizgùoja nu ustobys*, *nàiz'jāmijā pas'is'*, *nàiz'diävijā ap'ic'ėbys* utt.

na- + *iz-* ('uz-') > *nàiz-*: *nàiztyka capur'is' gòlvâ*, *nàiskuôpiä is 'uz' c'ep'ļa 'uz krāsns resp. krāsnaugšas'* u. c.

na- + *ī-* (< *ie-*) > *nài-*: *nàiļeida ustobâ*, *nàijāmijā Moskovys* u. c.

na- + *ap-* > *nâp-*: *nâpora t'eiruma*, *nâbzyna vogys* u. c.

na- + *at-* > *nât-*: *nât'it da sâtai*, *ņi 'kùo nâdgùodoj* < *na-atgùodoj 'neatceras'*, *ņi 'kùr nâtrūn v'itys* u. c.

Krāslavā priedēkļa *na-* un *pa-* patskaņi kontrahējas ar sekojošu *ā* vai *ā* vārdos *ēst* un *iet* visās verbu formās: *nādu*, *ņāt'*, *nāt*, *nādām*, *ņād'it'*, *pādu*, *piāt'*, *pāt*, *pādòm*, *piād'it'*, pag. 3. pers. *piādijā*, nāk. 3. pers. *piās'*; *na-ai!* > *ņāi!*, *na-aitijā* > *ņaitijā!*

Finitās formās: *nādāms* 'neēdams', *nāzdāms* 'neēzdams', *nās* 'neēsts', *nādusijā* (bet *najiec'*). Aulejā dzird gan tādu pašu izrunu kā Krāslavā, gan ar *j* iespraudumu: *najaj!* *najaitijā!* *najādu*, *najāt'*, *pajādijā* utt.

a + a > *ā* vārdā *piāg'ļā 'kadiķis'*.

Citos vārdos šāda priedēkļa un saknes patskaņu kontrakcija nenotiek, bet runā: *na-ār*, *na-aūk*, *sa-ār*, *sa-aūk*, *pa-aūk*, *pa-ār*, *nū-āt* utt.

Kontrakcijai padodas verbu pagātnes priedēkļu zilbes *-ēja-*, *-ija-*, *-ija-*, *-uoja-*, zūdot starp patskaņiem *j* (tiek lietota arī nesaiņinātā forma): *mijākļāja* : *mijākļā*; *vjāļāja* : *vjāļā*, *dareja* : *darie*, *v'eja* : *v'ie*, *b'eja* vai *b'ieja* (Auleja): *b'ie*, *gùoja* : *gùo*, *stuója* : *stuô* utt.

Līdzskaņiem zūdot starp patskaņiem, kontrakcija notikusi arī vārda saknes zilbēs: *pùorc* < *pavofds*, *pùorņeica* < *pavùorņeica*, *tān* < *tagan*, *tāt* < *tagad*, *vāk* < *vajag*, *vāgyna* < *vajagyna*, *šūrēn* < *šureit'ēn*, *šùkôr* < *šuvokôr*, *nou* < *nā jou*.

Pagātnes izskaņās ar *-ava* : *-ava* Aulejā un *-ava* : *-ova* Krāslavā kontrakcija nenotiek: *mozgāva* : *mozgava* : *mozgova*. Patskaņus, kas radušies kontrakcijas rezultātā no diviem patskaņiem, dažreiz izrunā garāk nekā parastos garumus.

Anaptikse

Aulejā runā *irubjā* 'irbe', dažkārt *ėlekšņis'*.

IV. Konsonantisms

Apraktāmajās izloksnēs sastop šādus attiecīgajām literārās valodas skaņām atbilstošus līdzskaņus:

b, c, č, d, f, g, h resp. *ch, j, k, l, l̥, m, n, ņ, p, r, s, š, t, v, z, ž*.

Bez tam atkarībā no sekojošā palatālā patskaņa vai divskaņa (bet vārda beigās arī no iepriekšējā) un mikstināta līdzskaņa, visi līdzskaņi, izņemot *č, š* un *ž*, tiek mikstināti: *b', c', d', g', k', m', p', r', s', v', z'*.

Sekundārās mikstināšanas rezultātā *l > l̥* un *n > ņ*. Starp senu *l* un *ņ* un sekundari mikstinātu kaut cik jūtamas starpības nav (*puņnc, puņni, ņeit'* 'kult sviestu', *kuļu, tu kùl, jis kùl*).

Nemikstinātu līdzskaņu un *y* priekšā ir cieta *l* skaņa, kas dažos gadījumos tiek izrunāta kā *u*: *àuk'ŭñä : àuk'iuñä, kàukoš* 'kolchozs' (Aulejā).

Ar ļoti velāra *l* izrunu skaidrojama pretēja parādība vārdos, kur *u* vai *v* vietā *l* sastopams kā hipernormalisms: *òuc* 'avots', *atlasjā* 'atvase', *Dàlgava, mỳlduot'is'* (= *mūdāties* 'peldēties').

Literārās valodas *k* un *g* tāpat kā citās augšzemnieku izloksnēs runā mazāk mikstus: *k'* un *g'* (*kak'is', zùog'is', k'ävijā*).

Skaņu kopas *šk, žg* palatālu patskaņu un divskaņu priekšā runā kā *šk', žg'* (*šk'èit', ražg'iņis'*), bet velāru — bez mikstinājuma: *škàuduôt', škadārnc* 'skalū pagale'.

Pirms *k* un *g* *n* izrunā dentāli: *kùnks, kùnga*.

Senais *r* vairs netiek mikstināts, bet dažu runātāju izrunā dzirdams *r' i, ä* priekšā²⁹, *capur'is', kjiār'ä, Z'ip'er'âs', vjār'âs'* 'skatījās' u. c.

Senais *g > z* vārdā *zagûzjā* 'dzeguze'. Skaņu *z* runā arī vārdā *z'irkļis'*.

Tautosillabiskos savienojumos pēc patskaņiem un divskaņiem sekojošo *v* un *j* izrunā kā *u* un *i*: *saus, taus, pùous, v'iejs', v'ed'iejs'* u. c. *ts > c* arī starp patskaņiem: *acaraûn, acabâk < atsaraûn, atsabâk* 'atraujas, pabēg atpakaļ'.

Aizgūtos vārdos *ch* un *f* skaņu aizstāj *k* un *p* skaņa: *kukñä, c'ek'ņiks* 'techniķis', *kàukoš* (Aulejā): *kâl koš* (Krāslavā), *kop'ija, pabryka, prònts* 'fronte' u. c.

Jaunākā paaudze runā arī *ch* un *f*: *kâl choš : kâlchoš, me'chaniks* 'mechaniķis', *fabryka, f'erma* u. c.

1. Līdzskaņu maiņa

a. Līdzskaņu savienojumi ar *j*

Savienojumos ar *j* apraktāmajās izloksnēs vērojamas dažas nesaskaņas ar literāro valodu.

²⁹ LVG 90. Š. 189. l. p.

Tāpat kā citās augšzemnieku izloksnēs *j* zudis aiz lūpeņiem *b*, *p*, *m*, *v*. Aulejā tagadnes *jo*-celmos, gluži kā vārdos *pļaut* un *pļava*, aiz lūpeņa ir *!:* *ūrbļu*, *kņùobļu*, *gluòbļu* (pēc šī parauga arī *z'izļu*, *raùžļu*, *imļu* u. c.). Krāslavā ar *-!*- iespraudumu runā tikai daži visvecākās paaudzes pārstāvji, bet vairums *-!*- vietā iesprauž *-n-*: *ūrbnu*, *kņùobnu*, *gluòbnu* (arī *c'ierpnu*, *p'ierknu*, bet *imū*, *z'izu*, *raùžu* u. c.). Aulejā viena izloksnes pārstāvja izrunā dzirdēts arī *s'iēžnòm*, *gluòbñòm*, bet, iespējams, ka te kāda sveša ietekme.

Substantīvos (*i*)*jo*-celmos *j* zudis aiz lūpeņiem Krāslavā bez kāda aizstājēja, tāpat Aulejā, izņemot vārdu *grùoys* 'grāvis'. Abās izloksnēs runā *kūrms*, *kūrma*, *kūrmy*, *kūrmu*, *kūrmyñ*, *gūlps* 'gulbis', *gūlba*, *gūlby*, *gūlbu*, *kāļus* 'kalvis', *kāļva*, *kāļvy*, *kāļvu*; Aulejā *skaps*, *skapa*, *skapy*, *skapu*, *c'ierus*, *c'ierva*, *c'ierovy*, *c'ierou* u. c. (Krāslavā *skapis* ir *šapa* — *ā*-celms, *c'iers*, *c'iera* utt.). Aulejā vienīgi *grāvja* vārdu runā ar *!:* *grùoys*, *grùouļa*, *grùouļi*, *grùouļu*, *grùouļim* u. t. jpr. regulāri.

ē-celmu resp. *i*-celmu daudzskaitļa ģenitīvu runā dažkārt arī ar mīkstinātu lūpeni: *z'emu* (Krāslavā *ziāmu* materiāla nozīmē, bet valsts nozīmē — *ziām'u*, piem.: *p'īņās' ziāmu ustobâ!*, bet *cytu ziām'u ļauc'* 'ļaudis', *dūbu* (nom. *dūps*), *gūvu*, bet *up'u*, *z'is'miū* : *z'is'mu*).

Vārda saknē dzirdēts runājam *!* *j* vietā aizgūvumā *pļanica* no kr. v. *p'janica* (пьяница) — vienā ģimenē Aulejas Platajos.

Adjektīvā *slapjš* *j* aizstāta ar *ņ*: *slapņis'*, *slapņims*. Citi adjektīvi ar *j* aiz lūpeņiem nav konstatēti, piem.: *rups*, *rupa*, *rup'i*, *rupu* u. t. jpr. kā *o*-celms.

Ir atšķirības arī *tj* un *dj* pārveidojumā: blakus *š* un *ž* < *tj* un *dj* un literārām formām ar *t* un *d*, kā *utu*, *Luda*, ir arī *ē*- un *i*-celmu formas ar *t'* un *d'*, piem., *b'itjā* : *b'išu* : *b'itju*, *būrdjā* : *būržu* : *būrdju*, *mùotjā* : *mùošu* : *mùotju*, *būdjā* : *būdju* u. c.

Turpretī (*i*)*jo*-celmos *tj*, *dj* > *š* un *ž* skaņās bez izņēmumiem: *auļic'* 'aulietis' : *auļiša*, *brīc'* : *brīža*, *spreīc'* : *spreīža* u. c.

i-celmu resp. *ē*-celmu daudzskaitļa ģenitīva skaņu kopa *-kstj-* pārveidota gan tāpat kā literārajā valodā par *-kš-*, gan sastopamas izlokšņu formas ar *-ks't'-*, piem.: *ļeiks'* : *ļeiks'tjā*; *leiks'tju* : *ļeikšu*; *bùorks'* : *bùorks'tjā*; *bùorkšu* : *bùorks'tju*; *rēiks'* : *rēiks'tjā*; *rēikšu* : *rēiks'tju* u. c. Biežāk runā ar *-kš-*.

i- resp. *ē*-celmu daudzskaitļa ģenitīva skaņu kopas *-stj-* pārveidojumā ir tikai izlokšņu formas ar *-s't'-*, piem.: *as'tjā* : *as'tju*, *grēis'tjā* : *grēis'tju*, *brukas'* : *brukas'tju*, *kas'tju*.

Ja teikumā vārdu saskarē vai atvasinājumā *t* nostājas *j* priekšā, tad tāpat kā literārajā valodā tiek runāts ar *t* un *j*, izņemot gadījumus, kad pirms palatāla patskaņa *j* zūd, piem.: *atjaukt'*, *atjiukt'* (*atjukt* 'atradināties'), bet *atjiimt'* : *at'imt'*, *atjāmjā* : *at'āmjā*.

To pašu, ko par *tj* un *dj*, var teikt arī par *sj* un *zj* pārveidojumiem, piem.: *lasjā* : *lašu* : *lasju*, *b'izjā* : *b'izu* : *b'izju*, bet *ļem'es'* : *ļem'eša*, *nas'* : *naža*.

Visur citur *sj* un *zj* pārveidojušies kā literarajā valodā. Citāda forma nekā literarajā valodā ir vārdā *sàut'*.

jo-celmus ar *-c's'* < *-c'is'* un *-ʒ'is'* runā tāpat kā literarajā valodā ar sekundari veidotu *č* un *ž* vienskaitļa ģenitīvā un daudzskaitļa visos locījumos, piem., *luoc's'* : *luôčā, luôčy, luôču* u. t. jpr., *vac's'* : *važā, važy, važu* u. t. jpr.

Senie *lj, nj*, tāpat kā literarajā valodā, pārveidojušies par *l, n*: *gaišs'* : *gaiļa, vuôc'elā* : *vuôc'eļu, c'iņc'* : *c'iņa, sùņc'* : *suņa* u. c. Dažos vārdos, kuros literarajā valodā ir *n*, aprakstāmajās izloksnēs bijis *nj*:- *ņiulā* 'nule', *šņukiā* 'snuķis', atvasinājumos no *knābt*: *kņiupuôt'* : *kņiobuôt', kņiupiāļā* : *kņiobiāļā* 'knābis'.

rj vietā tagad runā *r*, bet par to, ka agrāk runāts *ŗ*, liecina šādas formas: *gārs* 'garš', *baruôt'*, *varu, aru* u. c.

b. Līdzskaņu pārveidojumi palatalu patskaņu, divskaņu un mīkstīnātu līdzskaņu priekšā

Tā ir sena latviešu valodas parādība, ka līdzskaņi priekšējās rindas patskaņu un divskaņu priekšā izrunāti mīkstāk nekā citā pozīcijā. To apliecina *k > c, g > dz*, ja tie neatradās aiz *s* vai *z* un ja aiz tiem sekoja *i, e* vai *ie*, piem.: *celt, dzert*. Atskaitot vairākus vēlākus aizguvumus no leišu valodas, arī aprakstāmajās izloksnēs sastopam tos pašus *k* un *g* pārveidojumus par *c* un *dz*. Dažos gadījumos, kur tagad literarajā valodā ir vispārīnāti *k* un *g*, izloksņu formās ir regulāri *c* un *ʒ*. Tas sakāms par adjektīvu daudzskaitļa nominatīvu, datīvu un instrumentāli, piem.: *palāks* : *p'eliēc'i, p'eliēc'im, diorks* : *diorz'i, diorz'im* u. c.

Augšzemnieku izloksnēs, starp tām arī Aulejas un Krāslavas izloksnē, līdzskaņu mīkstīnāšana, droši vien kaimiņu slavu valodu un leišu valodas ietekmē, veidojusies plašāk nekā literarajā valodā: te priekšējās rindas patskaņu un mīkstīnātu līdzskaņu priekšā tiek izrunāti mīksti visi līdzskaņi, izņemot š, ž, č: *b'itjā, kàļt'ivjā* 'maigles*', *puņņc, bris'm'eig'i* u. c.

Gadījumu vairumā mīkstīnājums saglabājas arī tad, ja attiecīgais patskanis ir zudis, piem. *p'iļs', akm'iņc', tu cjāļ, voduôt', māņ* u. c.

Līdzskani, kas atrodas vārda beigās, mīkstina arī iepriekšējs palatals patskanis: ģenit. *up'is', sàuļis'*, bet *d'inys, rūkys*, lok. *Z'ip'er'ās'*, bet *d'inuôs, griz'īs'*, bet *grizās, (j)ās', mīās'*, dažreiz arī *kas'*.

Mazāk jutīgi pret šo parādību ir lūpeņi, aukslējeņi un *r* skaņa. Tā, piem., (*i*)*jo*-celmos lūpeņu mīkstīnājums, zūdot *i* skaņai, ir zudis, bet iepriekšējs līdzskanis savu mīkstīnājumu paturējis: *guļps, guļba, guļby* u. c., turpretī *r* tadā pašā pozīcijā tiek runāts bez mīkstīnājuma, piem.: *kūrms, c'ier(y)*; tāpat *gribjât', krācjât' g* un *k* paliek nemīkstīnāti, turpretī: *s'tjāņât', s'ņiks, kàļt'ivjā* u. c. Toties tieši pirms patskaņiem un divskaņiem arī augšā minēto līdzskaņu mīkstīnājums,

* Visdrīzāk te domātas galdniecībā lietotās līmspiles — kaltavas, kautavas, spiestavas — Red. piezīme.

izņemot *r*, ir skaidri sadzirdams: *pīālā*, *upiā*, *dūb'is'*, *ziām'is'*, *vjāziālā* u. c. *r'* var dzirdēt tikai dažu runātāju, lielāko tiesu vecās paaudzes, izrunā. Tā runā — *capuris'* un *capurys*, *kjār'ā* un *kjāra*, *kjābjār'ā* 'neveiklis, -e' un *kjābjāra* u. c.

Krāslavā iepriekšēju līdzskani nemīkstina tāds *k* un *g*, kas atrodas *i* priekšā *o*-celmu daudzskaitļa nominatīvā un datīvā, piem.: *kūng'i*, *kūng'im*, *vylk'i*, *vylk'im*, *pūlk'i*, *pūlk'im* u. c. (Aulejā *kūngy*, *kūngym* u. t. jpr.).

Mīkstināšanas rezultātā šur tur ir radušies sekundāri svelpeņu pārveidojumi šņāceņos: *grūt* : *gryuš*, *v'ins'ieš*, *v'ins'ieša* 'viensētnieks' laikam no *v'ins'iet'(i)s'* (š varbūt no *t'kā gryuš* vai arī varēja tikt vispārināts no ģenitīva un daudzskaitļa locījumu formām), *karšt'īnc* 'karsonis'; abās izloksnēs ar šņāceni runā *šjuuka* no kr. val. *sliva* (слива).

Ar līdzskaņu mīkstināšanu nav skaidrojama *s > š* Krāslavā runājamā vārdā *švļpuōt'* 'atkārtoti svilpt'. Abās izloksnēs aizguvumu *špūndiā* 'mucas tapa' un tikai Krāslavā *špūla* 'spole' runā kā attiecīgajā oriģinalvalodā.

Varbūt ar leišu valodas ietekmi³⁰ var skaidrot dažos vārdos *ž*, kur literarajā valodā ir atbilstošie vārdi ar *z*, piem., *vužynuōt'* 'vizināt', *žvaziāt'*, *žvazyynuōt'*, *žibāņis'* 'zibens'.

c. Asimilācija

Regresīvā asimilācija

Tāpat kā literarajā valodā arī aprakstāmajās izloksnēs tā paša vārda robežās nebalsīgie troksneņi balsīgo priekšā kļūst balsīgi un nebalsīgo priekšā — nebalsīgi, piem.: *adz'ēt'* 'atzit', *abguōs't'* 'apgāzt', *lygdāms* 'likdams', *nazdāms* 'nesdams', *rāips* 'raibs', *lūks* 'loks', *lūks* 'logs', *ais't'ikt'* 'aiztikt', *saz'd'īņā* 'sestdiena', *bāldgaļvājā* 'baltgalve' u. c.

Balsīgos troksneņus vārda beigās abās izloksnēs viscaur runā nebalsīgi, bet, ja nākamais vārds sākas ar balsīgu troksneni, tad arī nebalsīgais vārda beigu līdzskanis var kļūt balsīgs: *liž' gòlvā!* 'liec galvā!', *lap sok*, *lab b'ie*, *idūd gobolu*, bet *idūt pa gobolām*, *vālg da s'ev'im*, *vālk nūst* u. t. jpr.

Bez literarajā valodā parastajiem asimilācijas gadījumiem mīkstinātu līdzskaņu priekšā (*s > š*, *z > ž*, *l > ļ*, *n > ņ* pirms *k*, *g*, *ļ*, *ņ*) apskatāmajās izloksnēs *l > ļ* pirms šņāceņa: *c'eļšona*, *s'm'eļšona*, *v'eļšona*, *s'm'eļšu*, *c'eļšu*, *v'eļšu*, *ž'eļža* u. c. *š* un *ž*, kas asimilācijas ceļā radušies no *s* un *z* *ļ* un *ņ* priekšā, ir tikuši vispārināti visos locījumos, piem., ģen. *greišļa*, bet tagad *greišlis'*, *greišlām* utt., tāpat arī *ašņis'*, *eļkšņis'*, *šļikšņis'* : *s'ļikšņis'*, *pjušlis'*, *pakriēšlis'*, *ušņā*, *zoaigžņā*, *zlāugžņā* 'ledus kārtiņa, kas rodas, kad pārsalst uz ledus pamatkārtas uzplūdušais ūdens'.

s > š arī pirms veca *-mj-* (ko tagad runā kā *m'* vai *m*) *dziesmas* vārdā, piem., *ž'išmu* : *ž'is'mju*.

Skaņu kopā *-nč-* *n* nemīkstina: *dānčy*, *rūnčy*, *Prānča* 'Franča', *Brēnčy* u. c.

³⁰ LVG 92. §. 193. l. p.

t skaņu kopā *-tm-* ir nebalsīgs: *patmaļis'* 'dzirnavas'. *Sudmalu* vārds pazīstams tikai no tautas dziesmas, no kuras redzams, ka tas izlokšnē palicis nepārveidots: *kur ža tu b'ejī, ūoz'ēt'i munu? patmaļūôs, sutmaļūôs, kūnziāņi munu!*

-md- abās izlokšnēs > *nd:* *rondōnc.*

-mt- runā kā *-nt-* un *-mt-:* *jūmc (-ts) : jūnc, pajūmtiā : pajūntiā*, Krāslavā *krīntiāļā* 'skrimslis' (Aulejā *krīmtiāļā*).

n, k un *g* priekšā ir dentals (skat. 190. l.p.!)

-np- > *-mp-* vārdā *sūmpuŋc'*.

Regresīvā asimilācija atstatumā ir nedaudzos vārdos: *čārmjūksa, šļikšņis'* (arī *s'ļikšņis'*), *pazušā, čī'čas* 'tūliņ', kr. *sečas* (*ceŋuac*), Krāslavā — *ši'čas*.

Progresīvā asimilācija

Aiz *j* un sena *r* *s* palicis nepārveidots: *v'iejs'* (Krāslavā *viāis'*), *kārs, vārs, gārs, kūrs*; ka bijis *r*, par to liecina nepārveidotā *a* skaņa.

Tāpat kā literarajā valodā *s* asimilējas par š aiz *ŋ* un *ļ*: *kaļŋāņc* (< *kaļŋāntš*), *c'eļš, t'eļš, zāļš* u. c.

Aprakstāmajās izlokšnēs pēc tādu vārdu parauga kā *kaļŋāņc* dažos vārdos *s* > š arī aiz sekundara *ŋ*, piem.: *kāim'iņc : kāim'iņc', kuļiņc : kuļiņc'* 'priekšnams' (pēdējais tikai Aulejas leksikā), (*j*)*iūd'iņc : (j)iūd'iņc', rud'iņc : rud'iņc'* (bet nav dzirdēti *akm'iņc, rūoc'iņc, c'iert'iņc* u. c.)

-šs > šš tādos vārdos kā *gāiš, s'v'eš*.

Vārdos *myūš, das, spuš* notikusi abpusēja asimilācija: *-žs* > šs > šš.

Progresīvā asimilācija atstatumā ir vārdos *puščyuc's', čyvuška* 'čūska', bet — *čyuskalānc*.

d. Disimilācija

g > *d* vārdā *drik'i*.

g > *r*: *čaūrōnc* 'čaugans'.

l > *r*: *kāļp'iers* 'puspūis'.

l > *n*: *skōngōls, āļņā*.

r > *l*: *s'ekļetārs* 'sekretārs'.

bn > *mn* aizgūvumā *grāmņica* (bkr. *grob'ņica* — 2. febr., Sveču diena, Krāslavā *grabņeica*).

Līdzskaņu zudums disimilējoties: *apakļa, mokšora*. Vārdā *bālg'ā* skaņu kopa *-lg'* atbilst oriģinalvalodas *-lge-* (vlv. *balge*), tādēļ kā augšzemnieku izlokšņu disimilācijas piemērs šis vārds nav minams, kā tas dažkārt tiek darīts blakus vārdam *āļņā*.

Citi līdzskaņi gaidāmo vietā ir sastopami vārdos *pasmakļā* < *pasmakre* 'pazode', *kūorgāls'* < *kūojgāls'*, *kūorstaņpiā, kūoistaņpiā*, runā arī *kūogāls'*.

j > *l* vārdā *ligerēt* no *jēgerēt* tautasdziesmā, citādi šo vārdu nelieto: *kaī as' b'ēju jaūnc pūškŋnc, as' muōc'ieju liģ'erāt'* 'uzdzīvot'. Līdzskaņu pārveidojums

vai zudums arī citos aizguvumos: Aulejā runā *d'ekt'èrs* — no *hektars*, abās izloksnēs — *olodnys* 'izsalcis' no kr. *golodnyj* (золотный).

2. Metateze

Aprakstāmajās izloksnēs ar metatezi runā *miägžt'*, *miägžinā* 'kas pagatavots megžot', *izm'igžeit'*³¹, *guļgz'diņc'* 'malks' (tam blakus ar to pašu nozīmi *guļz'iņc'*), *sàiva* 'sauja'. Pretēji literārās valodas parādībām bez metatezes runā *priška*, laikam arī *riškauvys*³². *Iekšas* vārdu, kas ienācis no literārās valodas, runā *iška*, bet no garīgiem rakstiem pazīst vārdu *ikšan* 'ieks', ko lieto lūgšanās.

Šķirtu skaņu metateze ir šādos pārveidojumos: *drivači* < *dvyrači*, *šez'd'es'm'it'* < *s'es'd'es'm'it'*, *skobořna*, Krāslavā *skobuřorna* 'skabarga', *k'ierkūš'*, *k'ierkūža* laikam atbilst literārās valodas vārdam *ciekurzis*.

3. Līdzskaņu zudums

j zūd starp patskaņiem verbu pagātnes izskaņās, kas rada izskaņu saīsināšanos: *gùoja* : *gùo*, *ļāja* : *ļā*, *b'ēja* : *b'ie* u. c. (skat. 189. l.p.).

Atvasinājumos no *jimt j* zūd aiz priedēkļu līdzskaņiem: *at'āmīā*, *izjāmīām*, *apjāmīā iūd'iņč*.

j zuduma rezultātā *vajag* > *vàg*, *na'jou* > *noū* 'tiešām': *noū tu naišis?* 'vai tiešām neiesi?'

1. *o*, *u* un *uo* priekšā vārda sākumā mēdz zust *v*, bet šī parādība nav pastāvīga: dažkārt tas pats runātājs tos pašus vārdus runā ar *v* zuduma un bez tā: *vuška* : *uška*, *vosora* : *osora*, *voga* : *oga*, *vùorty* : *ùorty*. Visbiežāk *v* zudumu var dzirdēt vārdā *vužynùot'is'* : *užinùot'is'*, *v* mēdz izrunāt kā *ū* arī starp patskaņiem: *kaūu*, *aūu*, *saūu* u. c., kas radījis fonetiskas izmaiņas vārdā *pavārņica*, *pavārds* u. c. (skat. 189. l.p.)
2. *v* > *ū* arī aiz līdzskaņa *u* priekšā: *šuuřkš* (-*sta*) : *šuřkš* (-*sta*), *otùuols* : *otùols*.
3. Tautosillabisks *v* zūd aiz diftongiem un gariem patskaņiem: *stùodaīga* 'zediņš', *stùomučy* 'nelūgtie kāzu viesi', *gùs'*, Aulejā konsekventi *d'is* : *d'is* *tàs* 'Dievs Tēvs', Krāslavā *d'is* : *d'iūs*, *tàs* : *tàūs*; bet vienādi abās izloksnēs runā *ž'eīūs*, *t'iūs*, *s'eīūs*, *grùouys*, *kriūs*.
4. *v* mēdz zust starp *r* un *s* vārda beigās un pēc *r* arī citā pozīcijā: *pùirs*, *pùrmaļā*, Krāslavā *c'iers* (bet Aulejā *c'ierūs*, *c'ierva* u. t. jpr.), Aulejā *duris*, *duru* (Krāslavā tikai *dyravys*), bet *v'iervojā*, *žjārvjā*, *dòrva*, *kàļus*, *goīva* u. c. ar *v*; *r* zudis vārda sākumā vārdā *redzi*: *rec'* > *ec'*, pārejot interjekciju kategorijā: *ec'*, *kur cytvàks nùit*; *ec'*, *kaīc nat'ikļis* 'sliņķis!'

³¹ LVG 109. §. 234. l. p.

³² LVG 108. §. 233. l. p.

Aulejā skaņu kopā *-sts* vārda beigās zūd *t*: *p'ier̄s*, *s'v'is̄*, *m'eik̄s*, *nūc'ier̄s* 'nocirsts' utt., Krāslavā *p'ier̄sc*, *s'v'isc*, *m'eik̄sc* u. c.

Līdzskaņi zūd saliktoņos: *bālsūoņā* < *bāltsūoņā*, *krasmaļā* < *krastmaļā*, *kryskac'* (*-t'is'*)^{*} < *krystkac'* 'krustkacts', *kūogaļs'* < *kuojgaļs'* (jūtot līdzskaņa zudumu, tas aizstāts vēlāk ar citu, tā veidojušies *kūorgaļs*, *kūorstaŕpiā*), *cādur'ā* < *cāurdur'ā*, *svād'īņā* < *svātd'īņā*, *catūrd'īņā* < *catūrtd'īņā*, *p'īgd'īņā* < *p'īktd'īņā*, *br̄yugūonc* < *br̄yutgūonc*, *krystā(ū)s* < *krysttā(ū)s*.

m zudis abās izloksnēs vārdā *pupury* (< *pumpury*).

4. Līdzskaņu pielikums un iespraudums

Aprakstāmās izloksnēs tāpat kā citur dažkārt *j* iesprauž vārda sākumā palatāla patskaņa vai divskaņa priekšā: Krāslavā runā (*j*)*as'*, *ŕierkl̄ys*, *ŕiuzys*, *ŕiūd'īņc'*, *ŕiēd'īņc'*, *ŕir*. Aulejā *j* piespraudumu vārda sākumā sastop retāk nekā Krāslavā, piemēram, *as'* runā konsekventi bez *j* piesprauduma, toties hiata novēršanai starp divām zilbēm *j* iespraudums Aulejā sastopams biežāk nekā Krāslavā: *najīt*, *najjēc'*, *pajjēc'*, *nūjīt*, Aulejā arī *najādīā*, *pajādīā*, *najjā* 'neej' (skat. 189. l.p.)

Tādu pašu zilbju priekšā vārda sākumā, kādā novērojams *v* zudums, tas tiek piesprausts: *vūorā* : *uorā*, *vūrpt'* : *ūrpt'*, *vuc'* : *uc'* (*-ts*), tomēr tas, tāpat kā *v* zudums, nav konsekvents, izņemot vienmēr ar *v* Aulejā runāto *v'eng'is'* 'eņģes'.

Nekonsekvents ir *r* iespraudums starp *ie* un sekojošu līdzskani: *ier̄šk'ier̄žy* : *ier̄šk'iežy* 'erškši', *p'ier̄šk'i* 'pēkšņi' : *p'iesk'i*, ko pirmajā vārdā var skaidrot ar progresīvo asimilāciju līdzīgas iepriekšējās zilbes ietekmē, otrā piemērā savukārt varbūt sekots tādiem vārdiem kā *p'iersts*, *pierksts*.^{**}

Ar *s* un *š* piespraudumu runā vārdus *skāuzjā* (: *kāuzjā*), *skruk'is'* (: *kruk'is'*), Aulejā *stubretka* 'taburete', Krāslavā *tabu'retka*, Aulejā *škiezlac* (*-ta*) 'ķirkzaka', *sprosc* 'prasts', *skrāuc's'* 'drēbnieks', *skūsūorna* 'kovārnis', bet — *trūps* 'stobrs', *trap'is'*.

Lieks *s* dzirdams atvasinājumos *pa s't'ikām*, *is' s't'ika* 'palēnām, paklusām', *pa s't'icjāņai*, lai gan aizguvumu no krievu valodas runā bez lieka *s*: *t'iks* no kr. *tihij* (*muXuū*). *s* piespraudums radies laikam no *is't'ic'eīša*, kur *s* piedēvēts vārda saknes sākuma zilbei. Pēc *is't'ic'eīša* parauga arī *pa s't'ikām*, *pa s't'ic'eīšām* vai *pa s't'icjāņai*.

Tāpat kā literarajā valodā un citās izloksnēs Aulejā un Krāslavā iesprauž *k* un *g* svelpeņu un šņāceņu priekšā³³ vai aiz tiem: *pļaukšys* 'plaušas', *žūļkc'*, *zaļkc'*, *guļksts'īņāt'* 'rīstīties', *raksnys*, *s'm'ūļkc'*, *gārd'iekšņis'* 'gardums', *pras'eīškys* 'prasišot', *v'eškys* 'vedišot', *žanyūgla* : *žanyūla*, *guļgz'd'īņc'* : *guļz'īņc'* 'malks' (bet *p'ier̄s* 'pirksts', *grabšy* 'saslaukas, sakašņi' bez gaidāmā *k* iesprauduma).

^{*} *i*-celma dsk. nom. — Red. piezīme.

^{**} Nav skaidrs, ko autore šeit domājusi. — Red. piezīme.

³³ LVG 114. §. 239. l. p.

Lieks *s* tiek runāts pēc *c* (< *ts*) vārda vidū, ja aiz šī *c* seko kāds līdzskanis: *acskràja* < *atskràja*, *acs'piãrt'* < *ats'piãrt'*, *acspriekłãñ* < *atspriekłãñ* 'ačgãrni', *acslãks* (-*ga*) < *atslãgs* utt.

Lieku *z* dzird vārdā *Vyzziãmjã*.

l iespraudums: *šk'ierzłoc* (-*ta*).

t iesprauž starp *n* un *s* un *s* un *š*: *gònts* > *gònc*, *bùoriñt's'* > *bùoriñc'*; *bùoriñt'š* > *bùoriñč*, *kałñãñt'š* > *kałñãñč*, *łyntsåkllys* > *łyncàkllys* u. c.

5. Garie līdzskaņi

Garus plūdeņus un nāseņus var dzirdēt no literarās valodas pārņemtos vārdos: *kanna* (sic!), *panna* (sic!). *Stałła* vārdu mūsdienu izloksnē nerunā, bet to kā vecvārdu var dzirdēt mīklā: *pýłnc stałéc' sołkonu gùtiãñu, at'it garas't'ia* — *izzonoi* 'ogles krāsni un slota'. Arī senā *kannas* izruna dzirdama tautas dziesmā: *ols ar konu, ols ar konu, mac ar bòttu b'ik'ereit'i*. Piemēri rāda, ka garie plūdeņi un nāseņi nav bijuši. Arī *Annas* vārds dzirdams tikai oficiālā sarunā, bet ikdienā runā *Aņa* vai *Añcã*.

Mūsdienu izloksnes izrunā dzirdami gari svelpeņi un šņāceņi.

Gari šņāceņi sastopami verbalsubstantīvos ar *-šana*: *v'eššona*, *ņeššona* u. c.

Gari svelpeņi un šņāceņi ir nākotnes formās tais verbos, kuru sakne beidzas ar *d*, *t*, *z*, *s*: *v'eššu*, *v'es's'i*, *vjãš'*, *vjãš's'im*, *vjãš's'it'*; *c'ierššu*, *c'iers's'i*, *c'iers'*, *c'iers's'im*, *c'iers's'it'* u. t. jpr.

Substantīvos un adjektīvos garus svelpeņus un šņāceņus dzird vienskaitļa nominatīvā: *b'is* < *b'izs*, *m'eš* < *mešs*, *dùors* < *dùorz*, *d'eb'es'* < *d'eb'es'is'*, *zùš* < *zùs's'* u. c.

Aulejā gari svelpeņi arī no *-sts*, *t* skaņai izkřitot: *s'v'is* < *s'v'ists*, *nùc'ierš* < *nùc'iersts*, *p'ierš* < *p'iersts* u. c.

Garus svelpeņi runā pronomenā *vyš*. Garus svelpeņi dzird aiz *c* un *dz* vārda beigās: *ac's'*, *vacš* (-*a*), *luòc's'*, *docš* (-*za*) 'dadzis' u. c.

Gari līdzskaņi veidojas saliktoņos un atvasinājumos ar priedēkļiem, sastopoties diviem slēdžeņiem vai svelpeņiem: *addaļeit'*, *abbaruòt'*, *izzynuòt'*, *is's'miãit'*, *apputynuòt'*, *at'tiãcãt'*, *plyggaļvã*, *lappatyka* u. c.

6. Balsīgo un nebalsīgo troksneņu maiņa

Abās izloksnēs ir vārdi, kuru balsīgajiem troksneņiem citās izloksnēs vai literarajā valodā atbilst nebalsīgi, vai arī ir vērojama pretēja parādība. Vairākos vārdos notiek balsīgo un nebalsīgo līdzskaņu mija aprakstāmo izlokšņu robežās.

Tiek runāts:

Aulejā un Krāslavā:

vjāpla ‘auša’,

slosts,

pokys,

plakc’,

trupynuôt’,

trupjât’,

kopona,

vaiņuks (-ka),

čup’iņât’,

kņubu (Krāslavā *kņupš*),

ec’iēža,

literarajā valodā:

viebties,

slazds,

bakas,

blakts,

drupināt,

drupēt,

gabana,

vainags,

čubināt,

knubu ‘guļus ar seju uz zemi’,

ecēšas;

das’ņâcĭä : *das’ņâzĭä*,

at’ņäsĭä : *at’ņâzĭä*,

kņūopuôt’ : *kņūobuôt’*,

kņūopiälä : *kņūobiälä* ‘knābis’,

dypys : *dybys* ‘troksnis, kas līdzīgs smagas gaitas radītam troksnim’,

trupònc : *drupònc* ‘viegli drūpošs’,

pubùls’ : *bubùls’*,

pus’ùtra : *puz’ùtra*.

(*nobeigums nākamajā numurā*)

Pielikums

Shēma

Bijušais Aulejas pagasts

